

Ўзбекистон Республикаси Хотин-қизлар қўмитаси

**МАВЗУ: “Ёшларни oilaviy ҳаётга тайёрлаш
масалалари”**

Маъруза матни

Тошкент – 2013

РЕЖА:

1. Оила ҳақида тушунча.
2. Оила ва никоҳ масалалари.
3. Оиланинг ҳуқуқий асослари.
4. Оилада эр-хотин муносабатлари.
5. Мустаҳкам оила асослари.

1. Оила ҳақида тушунча

Мустақил Ўзбекистон шароитида оила қадриятларининг тикланиши ва қариндошлик муносабатлари ўз умрини тугатган оила-уруғ муносабатларини абадийлаштиришни эмас, балки ҳар бир оиланинг иқтисодий, маданий, касб-кор жиҳатдан раванқ топишини англатади. Оила ва оила муаммолари ҳамيشа давлатнинг диққат-эътибори ва ҳимоясида бўлиб келмоқда.

Оила - ижтимоий, табиий омиллар асосида шаклланган кичик жамоа сифатида икки жинсга мансуб бўлган шахслар ўртасидаги муносабатларнинг бирга ҳаёт куриб насл қолдириш, фақат фарзандни дунёга келтириш эмас, балки уларни маънавий ва жисмоний камол топтириб, ҳаётга мустақил қадам қўйишига шароит яратишдир.

Оила жуфтлик қонуни асосида юзага келади, бир эркакнинг ўзи ёхуд бир аёлнинг ўзи оила бўла олмайди. Қолаверса, оила фақат эр ва хотиндангина иборат эмас. Оила эру хотиндан ташқари эрнинг ота-онаси, яъни қайнота ва қайнона, фарзандлар, ука сингиллардан иборат кўп бўғинли хонадон. Унинг ҳар бир аъзоси ўз мавқеига эга, шу оиланинг ички интизомига бўйсуниб яшайди. Шу маънода оила жамият ичидаги жамиятдир. Бу жамиятнинг ўз салтанати бор: бунда минглаб тасодифлар жараёнида эр-хотин муҳаббати синовдан ўтади, шу синов жараёнида улар бир-бирини чуқурроқ тушунадилар, бир-бирларини қадрлашни ўрнига қуядиган бўлади, бир-бирларига кечиримли бўлишади, эр-отага, хотин-онага айланади, фарзандларини тарбиялаб, орзу-ҳавас кўради. Шу маънода оила инсон ҳаётига тўқислик бахш этади, жамиятнинг муқаддас маскани сифатида садоқат сарчашмасига айланади.

Оила ҳар бир халқнинг, миллатнинг давомийлигини сақлайдиган, миллий қадриятларнинг ривожини таъминлайдиган, янги авлодни дунёга келтириб, уни маънавий ва жисмоний баркамол қилиб тарбиялайдиган, жамиятнинг асосий негизи ҳисобланувчи муқаддас маскандир. Оила табиатнинг энг гўзал мўъжизаларидан бири бўлиб, у инсонларга хос “табиий-биологик”, иқтисодий, ҳуқуқий, маънавий муносабатларига асосланган ижтимоий бирликдир.

Жамият тараққиётини ҳаракатга келтирувчи ҳужжат бўлган Қомусимиз—Конституциямизда оила масаласига ҳам алоҳида урғу берилган. Конституциямизда: “Оила жамиятнинг асосий бўғинидур ҳамда жамият ва давлат муҳофазасида бўлиш ҳуқуқига эга”²— деб ёзилган.

Юртбошимиз “Юксак маънавият — енгилмас куч” асарида таъкидлаганидек: “Бола тарбиясида соғлом насл масаласи ҳам муҳим роль

² Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси. Т., «Адолат», 2008, 24-бет.

ўйнашини инкор этиб бўлмайди. Ақли расо ҳар қайси инсон яхши англайдики, бу ёруғ дунёда ҳаёт бор экан, оила бор. Оила бор экан, фарзанд деб аталмиш бебаҳо неъмат бор. Фарзанд бор экан, одамзод ҳамиша эзгу орзу ва интилишлар билан яшайди”¹. Шу маънода, истиқлол бизга тилимиз, динимиз, миллий қадриятимиз, маънавий мерос ва маданиятимизни холисона ўрганиш, унга амал қилиш имкониятини берди. Шундай экан, ўз эркини қўлга киритган онларидан бошлаб оила масъулиятини чуқур ҳис қилаётган Ўзбекистондагина оила саодати – ватан ва халқ саодати негизи тамойили тарзида тушунтирилгани муҳим бўлди.

Бугунги кунда Ғарб мамлакатларида оила инқирози жараёни кечаётган бир паллада бизнинг давлатимиз бу масалага жуда катта аҳамият қаратаётганлиги эътиборли бўлса, жаҳоннинг бирорта мамлакатада оила ва унинг муаммоларини бу қадар изчил ва кенг қамровли илмий асосда ўрганиш ва ечимини топишга киришганлиги маълум эмас. Шу ўринда оилага бағишланган йилларни сарҳисоб қиладиган бўлсак, мамлакатимизда 1998 йил – “Оила йили”, 1999 йил – “Аёллар йили”, 2000 йил – “Соғлом авлод йили”, 2001 йил – “Оналар ва болалар йили”, 2002 йил – “Қарияларни қадрлаш йили”, 2003 йил – “Обод маҳалла йили”, 2004 йил – “Меҳр-мурувват йили”, 2005 йил – “Сиҳат-саломатлик йили”, 2006 йил – “Ҳомийлар ва шифокорлар йили”, 2007 йил – “Ижтимоий ҳимоя йили”, 2008 йил – “Ёшлар йили”, 2010 йил – “Баркамол авлод йили”, 2012 йил – “Мустаҳкам – оила йили” ва 2013 йил – “Обод турмуш йили”даги қатор давлат дастурларининг бандларида оила ва унинг фаровонлигини оширишга қаратилган вазифалар ўрин олган.

Шунингдек, “Ўзбекистон Республикасининг оила кодекси”, “Бола ҳуқуқларининг кафолатлари тўғрисида”ги Қонунининг қабул қилиниши, “Соғлом авлод учун” ордени, “Камолот” Ёшлар ижтимоий ҳаракати, “Маҳалла” жамғармаси, “Оила” илмий-амалий марказининг ташкил этилиши, бир қанча журналлар жорий этилганлиги, 1994 йил 1 октябрда “Кам таъминланган оилаларни қўллаб-қувватлаш чора-тадбирлари тўғрисида” ва 1997 йилнинг 1 январиди “Болали оилаларни ижтимоий қўллаб-қувватлаш тўғрисида”ги қатор фармон ва қарорлар қабул қилиниб ҳаётга тадбиқ этилганлиги бунинг ёрқин ифодасидир.

Оила жамиятнинг ижтимоий, иқтисодий, маънавий-маърифий ва демографик ривожланишига пойдевор бўладиган асосий институтдир. Ўзбекистонда оиланинг мавқеи юқори бўлиб, республика аҳолисининг мутлақ кўпчилиги оила муҳотида ва оила аъзоси бўлиб яшаши оиланинг республика тараққиётидаги ўрнини белгилаб беради. Республикамизда, қарийб 7,5 миллионга яқин оилалар мавжуд. Бу оилаларда қанчадан-қанча болалар тетапоя бўлиб, тарбия топиб, вояга етиб жамият учун керакли шахсга айланади.

Жамиятимизнинг ижтимоий-иқтисодий, маданий ва маънавий жиҳатдан ривожланиши ҳар томонлама камолга етган шахснинг шаклланишига, унинг сиёсий, маънавий-ахлоқий жиҳатдан етуқлигига боғлиқ. Қачонки, инсон ватани ва унда мавжуд бўлган оилалар ва ундаги тарбия тарихини чуқур билиб, қандай буюк аجدодлар авлоди эканлигини билса ва ҳис этса, у ўзлигини англайди ва

¹ Каримов И. А. Юксак маънавият – енгилмас куч. –Т., “Маънавият”, 2008, 56-бет.

юрагида шу юрт, шу миллат фарзанди эканидан чуқур миллий ғурурни, фахрни туйиб яшай бошлайди.

Инсон ўзлигини билиши, ўз аждодларига содиқ бўлиши, комил фарзанд тарбияси – жамиятнинг кичик бўғини бўлган оиладан бошланади. Ўзбекистон Республикаси Президенти Ислам Каримов бу борада қуйидаги фикрларни келтиради: “Агарки, мендан ҳозирги кунда маънавиятимизни асраш учун нима қилиш керак, деб сўраса, мен авваломбор, шу юртда яшаётган ҳар қайси инсон ўзлигини англаши, қадимий тарихимиз ва бой маданиятимиз, улуғ аждодларимизнинг меросини чуқурроқ ўзлаштиришимиз, бугунги тез ўзгараётган ҳаёт воқелигига онгли қараб, мустақил фикрлаш ва диёримиздаги барча ўзгаришларга дахлдорлик туйғуси билан яшаш зарур деб, жавоб берган бўлардим”². Халқимизнинг тарихини кўздан кечирсак, оила ва вазифалари, унинг жамият тараққиётидаги ўрни ва салмоқли ишлари ҳақида қимматли фикрлар айтилган. Демак, ўзбек оиласи тарихи ва миллий оила педагогикаси тарихи жуда қадимийдир.

Ўзбек халқининг қадимги тарихини акс эттирган «Авесто»да ҳам оила муносабатлари билан боғлиқ мантиқий фикрлар илгари сурилади. Унда қайд қилинишича, эркак зурриёт қолдириш қобилиятига эга бўлса-ю, аммо уйланмаса, унга тамға босишар ёки белига занжир боғлаб юришга мажбур қилишарди. «Авесто»да қариндошларнинг ўзаро оила қуриши ман этилган. Қавм ва уруғ қонини тоза, авлодни бенуқсон сақлаш учун шундай қилинган².

Аждодларимиз азалдан оила мустаҳкамлиги соғлом авлоднинг яралиши йўлида муттасил эътиборда бўлган, оиласи, уруғи обрўси мустаҳкамлиги, ғурури учун доим курашиб келган. Бундай оилапарварлар ва болапарварлар зардуштийлик ғояларининг айнан бизнинг заминда туғилиши билан ҳам боғлиқ. Буни тарихий манбаларни кузатишнинг ўзиёқ англатиб турибди. Зардуштийликнинг муқаддас китоби “Авето”да оила, унинг мустаҳкамлиги, тарбия масалаларига катта эътибор берилгани унинг исботидир. Оилапарварлик ва болапарварлик ғоялари фақат йўл-йўриқлар сифатидагина қабул қилиниб қолмай, авлод турмушининг бахтли-саодатли, тўла таъминотли, хушчақчақ, серфарзанд бўлиши тўғрисида ҳам катта ғамхўрлик кўрсатилган. Бундай ғоялар авлоддан-авлодга айнан оила тарбияси орқали сингдириб борилган деб, таъкидлайди тадқиқотчи Тўрабек Хўжаниёзов³.

Бу мисоллардан кўриниб турибдики, эрамизгача бўлган узоқ ўтмишда ҳам биологик-физиологик жиҳатдан соғлом эркак ёхуд аёл кишилар оила қуришга мажбур бўлишгани ҳолда улар (инсонлар) қавм-уруғни тоза сақлаш, миллий қонни (авлод маъносида) бузмаслик, никоҳ тушмайдиган қариндошлар ўртасида оила қурмаслик каби ахлоқ-одоб нормаларига амал қилишган.

Дарҳақиқат, энг буюк тарихий илдизларга эга халқимиз бугунги кунда мустақилликка эришиб, бу жараёнда оиланинг ўрни, масъулияти ва оилада фарзанд тарбиясига катта эътибор берилаётганлигини эътироф этиш лозим. Миллат оиласи тарихини ўрганиш ва ўтган давр силсилалари асосида унинг

² Каримов И. А. Юксак маънавият – енгилмас куч. –Т.: “Маънавият”, 2008. 17-бет.

² Қаранг. Ўзбек педагогикаси антологияси. Т., «Ўқитувчи» нашриёти, 1995, 32-35 бетлар.

³ Хўжаниёзов Т. Оила тарихи ва ҳуқук. Т., “Адолат”, 2006, 16-17-бетлар.

кенг камровли муносабатларининг шаклланиши борасида алоҳида фикр юритишнинг зарурияти зиёли ва олимлар учун ўзига хос бурч саналади. Шундай экан бугун миллатимиз оиласи ва оиладаги тарбия тарихини ўрганиш ва унинг хусусиятларини педагогик асослаш давр талабидир.

Инсоният тарихига назар ташласак, оилаларнинг пайдо бўлишида, одамзодни ўтроқ, маданий ҳаётга ўтишида аёл – Оналар ўта муҳим рол ўйнаганини кўриш мумкин. Америкалик Уолт Уитмен ва рус олимаси О.П.Валянскаяларнинг фикрларига кўра болаларнинг ғамини еган оналар кўп, лекин вақтларини овчи эрларини кутиб ўтказганлар. Ана шунда вақтдан унумли фойдаланиш мақсадида ҳунармандчиликни ҳам, омонат кулба атрофида экин экишни ҳам аёллар бошлаб беришган. Кейинчалик улар эрларига кўчманчиликни тарк этиб, уй қуриш, уй атрофида деҳқончилик қилиш ғоясини уқтиришган. Бу эса ҳозирги цивилизациянинг – ўтроқ яшаш, шаҳарлар пайдо бўлишининг аввалида оналар маънавияти ва тарбияси турганлигини кўрсатади.

Демак, тарбия кишилик жамияти ибтидосида пайдо бўлган ва башарият манфаатлари учун хизмат қилиб келган. Тарбия авлодлар ўртасидаги алоқани таъминлайди. Катталар ўзлари турмуш жараёнида орттирган тажрибаларини ўзидан кейинги авлодга ўргатиб борганлар. Кичик авлод эса фаолияти давомида янги-янги муаммоларга дуч келиб, уларнинг ечимини топиш баробарида билим ва кўникмаларни эгаллаб аجدодлардан мерос қолган билимларини янада бойитиб ўзидан кейинги авлодга қолдиради.

Хўш, оила ўзи нима? Бунинг луғавий маъноси қандай? Оила сўзи аслида қайси тилга мансуб? У қандай ва қачон пайдо бўлган? У қанақа тарихий-тадрижий йўлларни босиб ўтган? Бугунги кунда Ўзбекистонда оила масаласига қандай аҳамият берилмоқда?

Оила сўзи аслида арабча “Аёлманд”, маъноларини англатувчи “Оил” сўзидан чиққанлиги “Фарҳанги забони тожики”да қайд этилган. Янги тузилган беш жилдлик “Ўзбек тилининг изоҳли луғати” учинчи китобида ҳам бу сўзнинг арабчалиги таъкидланиб, унинг маъноси фарқланади. Бунда: “Эр-хотинларнинг бола-чақалари ва энг яқин туғишганларидан иборат бирга яшовчи кишилар мажмуи, хонадон”, “Бир мақсад, маслак билан бирлашган кўп кишилар, халқлар, мамлакатлар” ҳамда “Рафиқа, хотин. Оилам мактабда ўқитувчи”³. Арабчадан хотин “завжа” дейилиб, унинг эркак билан қўшилиувидан бола чақа дунёга келиб, аёлмандлик юзага келган, бинобарин, оила шаклланган. Афтидан, оиланинг ибтидоий кўринишлари саналувчи қон-қариндош оила, ундан кейинги босқичда эса бир гуруҳга мансуб опа-сингилларнинг бошқа жамоа гуруҳидаги эрларга хотинлик қиладиган оила дастлаб “оил”дан иборат демографик бирликнигина англатган кўринади.

“Оиланинг келиб чиқиши ҳали батамом ойдинлаштирилган эмас, - деб ёзилади “Философия луғати”да. - Мутахассисларнинг аксарияти ибтидоий жамоа тузумининг аввалида тартибсиз жинсий алоқалар ҳукм сурган ва у вақтда оила ҳали бўлмаган, бу алоқалар ўрнини жамоавий никоҳ эгаллаган, сўнгра эса мазкур жамият оиласининг асосий формаси сифатида жуфт оила

³ Ўзбек тилининг изоҳли луғати. 5 жилдли. Учинчи жилд, “Ўзбекистон миллий энциклопедияси” Давлат илмий нашриёти, - Т.: , 2007, 97-бет.

пайдо бўлган, деб ҳисоблашда давом этмоқдалар. Янги тадқиқотлар бир қанча олимларни энг аввал-бошдан жуфт оила мавжуд эди, бу оила эр ва хотин уруғи базасида (оталик даври, оналик даври) яшаган ва қариндошликни ота томонидан ҳам, она томонидан ҳам ҳисоблаб борган, деган хулосага олиб келди”.

Оила – бу никоҳга ёки қон-қариндошликка асосланган кишилар ижтимоий бирлигининг бирламчи ячейкаси, синфлар, миллатлар, давлатлардан анча илгари пайдо бўлган энг қадимги ижтимоий институтлардан биридир. Оила ўзида мураккаб ижтимоий воқеликни ифодалайди, унда ижтимоий муносабатлар ва жараёнларнинг турли хил шакллари мужассамлашади. У билан бошқа бирор тузилмани солиштириш қийин, унда турли-туман инсоний ва ижтимоий эҳтиёжлар қондирилади. Оила ўзида шундай ижтимоий гуруҳни ифодалайдики, у инсоннинг бутун ҳаётига татигулик из қолдиради. Булар ҳаммаси шунга олиб келадики, оила тўғрисида объектив илмий тадқиқот ва шу асосда хулосалар олиш осон иш эмас. Америкалик социолог Гуд таъкидлаганидек: “Оилани объектив тадқиқ қилмоқ учун у тўғрисида ҳаддан ташқари кўп билишимиз зарур”.

Агар ибтидоий жамиятнинг бошларида оилада болалар катталарнинг меҳнати жараёнида бевосита иштирок этиш билан малака, кўникма ва билимларни эгаллаб борган бўлса, кейинчалик ибтидоий жамиятнинг табақаланиши натижасида меҳнат турлари ҳам ўзгариб борди. Айрим оилаларда болаларни диний ақидаларни адо этишга ўргатиш зарурияти туғилди. Шундай қилиб, ибтидоий жамиятнинг ўзидаёқ оилада ва унинг табақаланиш аънаси пайдо бўлди. Жамият ва оила тараққиёти, меҳнат қуролларини такомиллаштириш натижасида кейинги авлодга мерос қолдириладиган тажрибалар ҳажми ҳам ўсиб бораверди.

Гарчи ибтидоий оила фақат шу мақсадда юзага келган эса-да, даврлар оша бу мақсад ўзгара борди, насл қолдирмоқ, зурриётни давом эттирмоқ ва шу асосда инсониятнинг давомийлигини таъминламоқдан иборат ижтимоий маъно билан бойиб борди. Қиз ва йигит ўртасидаги жинсий муносабат ўз-ўзидан содир бўлувчи ҳайвоний – инстинктивлик руҳидан қутила бориб, уларнинг бир-бирларини танлаб, севиб-севилиб, бир-бирларига ўзларини бахшида этиш даражасидаги ички маънавий эҳтиёж замиридаги тақдирдошликка айланди.

Оиланинг биринчи тарихий шакли деб матриархат давридаги уруғчилик таркибида бўлган она оиласини ҳисоблаш мумкин; баъзан уни тотемик оила деб ҳам атайдилар. Бу биринчи тўрт-беш авлоддаги она томонидан яқин қариндошларнинг хийла катта гуруҳи бўлган. Бу типдаги оилада гуруҳли никоҳ мавжуд бўлиб, болаларнинг отасини аниқлашнинг иложи бўлмаган, шунинг учун ҳам болаларнинг келиб чиқиши она томондан аниқланган.

Уй жамоаси оиланинг шакли сифатида барча ҳинд-европа халқларида бўлган ва бизнинг давргача етиб келган (Жанубий Ҳиндистон, Тибет). У катта бир уйда бир неча авлоднинг бирга яшаши билан ажралиб туради. Қайси йўналиш бўйича келиб чиқиши аниқланади, унга қараб она ва ота уй жамоалари ажратилган. Уруғнинг бошлиғи (каттаси) аёл бўлса, у ҳолда уйда фақат она уруғига мансуб қариндошлар яшаганлар, аммо аёлларнинг эрлари, жамоа

аъзолари, ўз оналарининг уйларида яшайдилар ва маълум ҳолатларда ўз хотинлариникига ташриф буюрадилар. Бундай жамоаларда кўпроқ полиандрия (яъни кўпэрлик) учраб туради. Тушунарли, ота жамоалар ота томонидан бўлган қариндошларни бирлаштирган. Билатериал уй жамоаси ҳам бўлган, унда келиб чиқиш ҳам ота, ҳам она томонидан аниқланган.

Ҳозирги замон оиласи уни характерловчи турли мезонларга кўра қуйидагиларга фарқланади:

1. Тўлиқлигига кўра: тўлиқ, нотўлиқ ва қайта тузилган (иккинчи никоҳ) оилалар.

2. Бўғинлар сонига кўра: нуклеар (ота-она ва болалардан иборат бўлган) ва кўп бўғинли (икки ва ундан ортиқ авлоддан иборат оила аъзолари бирга яшовчи) оилалар.

3. Болалар сонига кўра: фарзандсиз, бир болали, икки болали, 3-4 болали, 5 ва ундан ортиқ болали оилалар.

4. Эр-хотиннинг ижтимоий келиб чиқишига кўра: ишчилар, деҳқонлар, хизматчилар, зиёлилар оиласи, аралаш типдаги оила.

5. Эр-хотиннинг маълумот савиясига кўра: олий маълумотлилар, ўрта-махсус, ўрта, тугатилмаган ўрта, махсус ёрдамчи мактаб маълумоти ва турли савиядаги маълумотга эга бўлган қайлиқлардан ташкил топган оила.

6. Оиланинг «ёшига» кўра: ёш оила (1 йилгача, 3-5 йиллик, 6-10 йиллик турмуш тажрибасига эга бўлган оилалар), ўрта ёшдаги оила, етук ёшдаги оила.

7. Қайлиқларнинг ота-она оиласи (ота-онаси) нинг моддий таъминланганлик даражаси жиҳатидан қудаларнинг бир-бирига мос эканлиги ёки улар орасида катта тафовут мавжудлиги бўйича бир-бирига мос ва мос бўлмаган оилалар.

8. Регионал жиҳатларига кўра: шаҳар, қишлоқ, аралаш типдаги оила.

9. Никоҳдан қониққанлик савиясига кўра: ажралиш савиясида - никоҳдан қониққанлик даражаси қуйи савияда бўлган оила, ўрта савияда ва никоҳдан қониққанлик даражаси юқори савиядаги оила.

10. Оилада аёл ёки эркак етакчилигига кўра: эр етакчи бўлган оила, хотин етакчи бўлган оила, эр ва хотин етакчилиқни бирга бажарадиган (биархат) оила.

11. Оилада эр-хотин орасидаги муносабатларига кўра: авторитар, демократик, либерал, аралаш типдаги оилалар.

12. Эр-хотинларнинг миллатига кўра: бир миллатли ёки байналмилал оилалар.

Ҳар бир оила ижтимоий тизим структура сифатида жамият олдида маълум бир функцияларни бажаради. Оиланинг ижтимоий функциялари ҳақида гапирганда, бир томондан жамиятнинг оилага таъсирини, иккинчи томондан эса умумий ижтимоий тизимда оиланинг ўрнини, оиланинг ҳал қиладиган ижтимоий функцияларини ҳисобга олиш лозим.

Барча олдинги жамиятларда оила қуйидаги асосий функцияларни бажарган: *иқтисодий, репродуктив, тарбиявий, рекреатив, коммуникатив, регулятив (бошқарув).*

Инсоният тараққиётининг ҳозирги босқичида ҳозирги замон оиласининг

асосий функциялари қаторида қуйидагиларни санаб ўтиш мумкин: *иқтисодий, репродуктив, тарбиявий, рекреатив, коммуникатив, регулятив (бошқарув), фелицитологик* кабилар.

Оиланинг иқтисодий функцияси. Оиланинг иқтисодий функцияси унинг асосий функцияларидан бири ҳисобланади. Оила иқтисоди, бюджети, даромадини режали сарфлаш, кундалик харажатга, зарур буюмларга пул ажратиш, бир неча йилдан сўнг олинадиган нарсаларга маблағ йиғиш, тежаб рўзгор юритиш эр-хотиннинг катта тажриба, малакага эга бўлишларига боғлиқ. Шунингдек оилада ўсаётган бола ҳам мана шу малака ва кўникмаларга эга бўлиб бориши зарурлигини унутмаган ҳолда болага иқтисодий масалаларни ҳал этишни ўргата бориш лозим.

Оиланинг репродуктив функцияси. Оиланинг муҳим бўлган функцияларидан яна бири бу унинг *репродуктив (жамиятнинг биологик узлуксизлигини таъминлаш, болаларни дунёга келтириш) функцияси*дир.

Оиланинг тарбиявий функцияси. Оиланинг муҳим аҳамиятга эга бўлган яна бир функцияси *тарбиялаш* функциясидир. Болаларнинг ақлий, жисмоний, ахлоқий, эстетик тарбиясига оилада асос солинади. Оила инсон деб аталувчи бинони фақат пойдеворини қўйиш билан чекланмасдан, балки унинг сўнгги ғишти қўйилгунча жавобгардир. Ота-она - санъаткор, бола - санъат асари, тарбия жараёни эса санъатнинг ўзидир. Мустақилликка эришганимиздан сўнг миллий қадриятларимизнинг тикланиши ва халқимиз азалдан саклаб келаётган миллий урф-одатларимиз, анъаналаримиз (бола тарбиясида ота-онадан ташқари, буви-бува, қариндош-уруғ, маҳалланинг ҳам таъсири) бу борада катта аҳамиятга эга.

Оиланинг коммуникатив функцияси. Оиланинг *коммуникатив* функцияси оила аъзоларининг ўзаро мулоқот ва ўзаро тушунишга бўлган эҳтиёжини қондиришга хизмат қилади.

Оиланинг рекреатив функцияси. Никоҳ-оила муносабатлари юзага келган дастлабки, ибтидоий замонлардан буён унга характерли бўлиб келган хусусиятлардан бири, ундаги шахслараро муносабатлар талабларидан бири уни ўз аъзоларининг ахлоқий-психологик ҳимояланишини таъминлаш, шунингдек болаларга ва меҳнатга яроқсиз ёки кекса қариндошларга моддий ва жисмоний ёрдам кўрсатиш кабилардан иборат бўлиб келган.

Оиланинг рекреатив - ўзаро жисмоний, моддий, маънавий ва психологик ёрдам кўрсатиш, бир-бирининг саломатлигини мустаҳкашаш, оила аъзолари дам олишини ташкил этиш функциясидир.

Оиланинг фелицитологик функцияси. Ҳозирги замон оиласининг тобора аҳамияти ортиб бораётган функцияларидан бири унинг фелицитологик функциясидир (италиянча «фелиците» - бахт). Шахсий бахтга эришишга интилиш оилавий муносабатлар тизимида кўп жиҳатдан ҳал қилувчи бўлиб бормоқда. Бахт нима ўзи? Ҳозирги замон оиласи ўз аъзоларининг бахтини таъминлашда қандай роль ўйнайди? Бахтга интилиш ҳар бир инсон учун табиийдир ва айни шу бахтга интилиш уларни оила қуришга ундайди. Инсон ўзига ато этилган бахтнинг тўртдан уч қисмини оиладан, чорактага етар-етмас қисмини бошқа нарсалардан топади. Оилада эр-хотиннинг бир-бирини тўлиқ

тушуниши - уларнинг ўзларини бахтли ҳис қилишларини таъминлайди. Шунингдек, ўзидаги мавжуд табиий-ижодий имкониятлар (иктидор)ни рўёбга чиқариш, жамият ва оила доирасида сарфлаш ҳам инсонга ўзини бахтли ҳис қилиш имконини беради.

Оиланинг регулятив функцияси. Оиланинг регулятив функцияси оила аъзолари ўртасидаги ўзаро муносабатларни бошқариш тизимини, шунингдек бирламчи ижтимоий назоратни, оилада устунлик ва обрўни амалга оширишни ўз ичига олади. Бунда катталар томонидан ёш авлодни назорат қилиш ва уларни моддий ҳамда маънавий томондан қўллаб-қувватлаш назарда тутилади.

Оиланинг релаксация функцияси. Ҳозирги замон оиласининг энг асосий функцияларидан яна бири релаксация функциясидир. Бу дегани оила аъзоларининг жинсий, эмоционал фаолиятини, руҳий-жисмоний қувватини, меҳнат қобилиятини яна қайта тиклаш демакдир.

Юқоридаги функцияларнинг муваффақиятли бажарилиши ҳар қандай оила учун оила бахтини таъминловчи меъзон ҳисобланади. Шуни ҳам назарда тутиш керакки, оила - жамиятнинг бир бўлаги, унинг асосий ячейкасидир. Шунинг учун оиланинг ўз функцияларини муваффақиятли бажариши нафақат унинг ички ҳолатига, шу билан бирга жамиятнинг ижтимоий соғломлигига ҳам таъсир этади. Шундай экан жамиятни соғломлаштириш учун энг аввало оилавий муносабатларни йўлга қўйиш, оиланинг фақат ички муаммоларинигина эмас, балки умумижтимоий муаммоларини ҳам ҳал қилишга ҳисса қўшишини таъминлаш лозим.

Оила тарбияси каби катта масъулият биринчи навбатда ота ва она зиммасига тушади. Шу ўринда бир нарсани алоҳида уқтириш керакки, болалар тарбиясида асосий таъсирчан куч-қудрат, бу –Онадир. Дарҳақиқат ота кўпинча оиланинг моддий эҳтиёжларини қондириш ва таъминлаш, қолаверса оиланинг хўжалик ишари билан банд бўлади. Бу ўзбек оилалари тарихидан маълум бўлган ҳақиқат ва ота-боболаримиздан мерос бўлиб қолган анъанадир. Шунга кўра бола билан кўпроқ она бирга бўлади. Ахир, халқимиз: «Сут билан кирган-жон билан чиқади» дейди-ку! Тарбия, яъни юксак ахлоқ-одоб ақидалари бола жонига (руҳига) кўпроқ она сути (тарбияси) билан киради. Оила тарбиясида ҳикмат (фалсафий-педагогик йўналишлар) кўп. Янги ўтказилган ниҳолнинг тўғри ёхуд эгри ўсиши боғбон меҳнати ва маҳоратига боғлиқдир. Эгри ўсаётган ниҳолнинг қаддини ростлаб қўйилмаса, у нотўғри ривожланади. Янги туғилган гўдак тарбияси билан шу ёш ниҳол ҳолати ўртасида қандайдир табиий ўхшашлик мавжуд.

Бундан кўриниб турибдики, меҳнат тарбияси, маънавий-ахлоқий тарбия, ахлоқ-одоб нормалари, Ватан туйғуси ва ватанпарварлик тарбияси, маънавий-эстетик тарбия, жисмоний тарбия, катталарга ҳурмат, кичикларга шафқат, миллий ғурур ва ифтихор тарбияси, ижтимоий тарбия ва шу кабилар оиладан бошланади. Шу зикр қилинган педагогик-фалсафий тушунчалар оила раҳбарларининг дунёқараши билан чамбарчас боғлиқдир. Дейлик, деҳқон дунёқараши унинг ҳалол меҳнат қилиб, дастлаб оила тўкинлиги ва сўнгра халқ фаровонлигини таъминлашда кўринади. Унинг барча фаолияти шу олижаноб

туйғу билан уйғунлашган. Бу оилада бола меҳнатсеварлик руҳида тарбияланади. Ҳаёт ва турмушнинг ҳамма нуқта ва қирралари меҳнат билан равшанлашади. Зотан, меҳнаткаш инсон ҳар соҳада ўз йўлини топа олади.

Халқ меҳнаткаш, юксак ахлоқ-одобли йигитчани кўрса, «отангга раҳмат», хуш хулқлилик, гўзал хулқ-атворли, ширинсуҳан, мулойим, чевар, пазанда қизни кўрса «онангга раҳмат» дейди. Бу оила тарбиясининг ширин меваси туфайлидир.

Яна бир нарсани унутмаслик керакки, бир оиланинг иккинчи бола билан муносабати ҳам оила тарбияси билан уйғунлашиб боради. Бошқача айтганда, бир оила ўғил уйлантириб, келин туширади. Иккинчи оила эса қизини чиқариб, куёвлик бўлади. Бу куда-андалар оиласи деб айтилади. Оилалар ичида янги оилалар вужудга келади. Аввалроқ айтганимиздек, ёш ниҳоллар (келин ва куёв) тақдири дастлаб уларнинг ўзларига, қолаверса ота ва она, қайин она ва қайин ота муомала-муносабатларига боғлиқ бўлади. Бу ўринда ёш оилаларнинг мустаҳкамланиши учун ота ва она, қайин ота ва қайин она тадбиркор деҳқон каби тарбия маҳоратига эга бўлишлари керак. Баъзи ҳолларда ота-она ёхуд қайин ота ва қайин оналарнинг инжиқликлари, меъёридан ортиқ қаттиққўлликлари туфайли ёш оилалар бузилиб кетади. Зотан, ота ва она, қайнота, қайин оналар фарзандларининг оиласини, яъни ёш ниҳоллар оиласини парвариш қилишни билсалар ва шунга ҳаракат қилмайди. Оила ичидаги оила равнақ топаверади, мустаҳкамланади.

Аждодларимиз оиланинг мустаҳкам бўлишига алоҳида эътибор берганлар. Шунингдек бўлажак оила бекасига энг зарур ўғитлар, маслаҳатлар бериб оиланинг бахтли бўлишига ўзларининг муносиб ҳиссаларини қўшганлар. Буюк алломамиз Абу Райҳон Беруний: “Эй қизим! Сен ўрганган уйингдан кетиб, бегона хонадонга тушмоқдасан. Сен ер бўл, у осмон бўлади. Сен у билан шундай йўл тутки, унинг олдида ер каби камтар бўлсанг, у осмон каби олижаноб бўлади. Осмон шифоли ёмғири билан ерни кўкартиргани каби, у ҳам ўз меҳр-шафқати билан сени хушнуд этади”, - деб ёзган.

Умуман олганда, оила ва унинг моҳияти, оиланинг ҳар томонлама равнақи ва жипслигини таъминлаш шарт-шароитлари, оила тарбияси-миллий ифтихор, унинг жамият негизи экани, оила ичидаги оила камолотини таъминлаш сингари муаммоларни тадқиқ этиш ҳамда уларни халққа содда ва тушунарли тарзда етказиш шу куннинг долзарб вазифасидир.

2. Оила ва никоҳ масалалари

Никоҳ тушунчаси. Никоҳ оиланинг вужудга келишида бирдан-бир асос бўлгани боис у фақат ахлоқ нормалари билан эмас, балки махсус қонун ҳужжатлари билан тартибга солинади.

Бу қоида Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 63-моддаси 2-қисмида: “**Никоҳ томонларнинг ихтиёрий розилиги ва тенг ҳуқуқлигига асосланади**”⁴, - деб ёзилган. Никоҳ орқали шаърий йўл билан жуфт бўлиб яшашнинг бир қанча фойдаси бор. Никоҳ ахлоқий ва жисмоний покликни талаб

⁴ Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси. Т., “Адолат”, 2008, 24-бет.

қилади. Никоҳ аҳди инсонларга масъулият юклайди. Чунки оилада эрнинг ҳам, аёлнинг ҳам ўз вазифалари бор, улардан ҳар бири ўз вазифасини тўла адо этишга масъулдир. Никоҳ туфайли ота-она ўзидан сўнг зурриёд қолдириб, инсон насли давом этишига сабаб бўлади.

Никоҳ бу - никоҳ ёшига етган, бир-бирини севадиган ва қонунга мувофиқ оила қуришни истаган эркак билан аёлнинг ихтиёрий розилиги ва тенг ҳуқуқлигига асосланган, қонуний расмийлаштирилган, ўзаро шахсий ва мулкӣ ҳуқуқ ва мажбуриятларни вужудга келтирадиган, оилавий турмушда туғилган болаларни миллий истиқлол мафкураси ғоялари асосида муносиб тарбиялашга хизмат қиладиган, умуминсоний қадриятлар ва шарқона анъаналарга асосланган мустаҳкам, бир умрга тузилган иттифоқи тушунилади.⁵

Ёшларни никоҳга ҳар томонлама тайёрлаш оила мустақиллигининг муҳим гаровидир. Оилавий ҳаётга тайёрлик дейилганда оила қурувчи ёшларнинг: жисмоний (физиологик), жинсий, ҳуқуқӣ, иқтисодӣ, маънавий-ахлоқӣ, психологик каби етуклик жиҳатларини фарқлаш мумкин. Масалан, шахснинг жинсий етуклиги ўзига хос омилларга эга. Клиник кузатишлар маълумотларига кўра, ҳозирги замон қизларида жинсий етуклик (балоғатга етиш) 12-14 ёшгача, ўғил болаларда эса 14-16 ёшга тўғри келади. Албатта, бу етуклик баъзи бир болаларда эртароқ, бошқа бирларида кечроқ рўй бериши мумкин. Бу кўрсаткичлар ± 2 ёшга фарқ қилиши мумкин. Айрим тиббиёт олимлари болаларни тўла жинсий етилишлари учун яна 2-3 йил керак бўлади, деб ҳисоблайдилар.

Фуқаролик ҳуқуқӣ етуклик - бу одамнинг ҳуқуқӣ жиҳатдан балоғатга етиш ёши билан, у ҳуқуқӣ жиҳатдан оила қуриш, фарзанд кўриш ҳуқуқига эга бўлган шахс бўлиб ҳисобланиши билан белгиланади. Бизнинг мамлакатимизда бу 18 ёш деб кўрсатилган. Бу вақтда у Конституцияда белгиланган барча ҳуқуқ ва мажбуриятлардан фойдалана оладиган бўлади. 18 ёшни шахснинг ҳуқуқӣ етуклик ёши деб ҳисоблаш мумкин.

Касб-ҳунар етуклиги - бу ҳам анча мураккаб тушунчадир. Унинг мураккаблиги шундаки, бир томондан у қандайдир билим юртини, ўқув курсларини битириш, яъни маълум бир иш турини бажариш учун зарур бўлган махсус билимларга эга бўлиш билан белгиланади. Бироқ одам у ёки бу билим юртини битирганидан кейин ўзи танлаган касби бўйича бир неча йил ишлаб кўриши керак бўлади ва шундан кейингина унинг касб-ҳунар етуюшги ҳақида гапириш мумкин.

Психологик етуклик – деганда шахснинг турли ҳаётӣ вазиятлар ва шароитларни ҳушёр баҳолай олиши назарда тутилади. Психологик етуклик, шахс хулқини турли яшаш шароитларига мослашувчанлигида ифодаланади. Психологик етуклик шахснинг бошқа одамларга нисбатан бўлган ижобӣ муносабатлари: ҳамдардлик, ҳамфикрлик, ғам-ташвишга шерик бўла олиш, ўзаро ёрдам қилиш тарзида намоён бўла оладиган маънавий сифатларнинг таркибий жиҳатларини ўзида бириктиради. Психологик етукликнинг муҳим мезонларидан бири шахсда оилавий муаммоларни адо-латли ҳал этишга хизмат

⁵ Отахўжаев Ф. Никоҳ ва унинг ҳуқуқӣ тартибга солиниши., Т., “Ўзбекистон”, 1995., 164-бет.

қилувчи ўз мустақил фикри, қараши, позициясининг бўлиши, зарур бўлганда оила манфаатида ўз қарашларини ота-оналари олдида ҳимоя қила олишидир.

Ёшларни оилавий турмушга тайёрлаш муҳим ижтимоий эҳтиёж эканлигини унутмаслик, оилада ва мактабда бу масалага эътиборни кучайтириш керак. Бинобарин, никоҳ сўзи тўйнинг табиатини белгилар экан, бу арабча сўз бўлиб, «Ўзбек тилининг изоҳли луғати»да: «Эр-хотинликни шарият йўли билан расмийлаштириш маросими ва шу маросимда домумла томонидан ўқиладиган шартнома» маъносига эълоли қайд этилган. Қолаверса, бошқа луғатларда ҳам никоҳ «издевож, никоҳ аҳди, «эр-хотинлик, уйланиш» маъноларида изоҳланган. Кўринадики, никоҳ - қиз ва йигит тақдирини пайванд қилувчи, янги оиланинг бунёдга келишини тасдиқловчи воқеа, аммо бу воқеа тўй шаклида умум назари остида содир этилувчи, умум олдида насли давом этириш ва жамият низомлари асосида яшаш аҳдини зиммага олиш, ала-оқибат жамиятни тўлдиришни нишонлаш, кўриқдан ўтказиш шодиёнаси-дир.

Ўзбек никоҳ тўйи, улкан маросим сифатида, барча удумлари билан яхлит олиб қараладиган бўлса, анча узокқа чўзиладиган муддатни ўз ичига олувчи ижтимоий шодиёна саналади. Шу нуқтаи назардан қараганда, уч босқичли таркибий тузилишга эга.

Биринчи босқич никоҳ кунигача ўтказиладиган маросимлар - бешик қудалик, қиз танлаш, совчилик, «нон синдириш ёки нон ушатиш», «рўмол берди ёки оқлик бериш», фотиҳа тўйи, қалин олиш ва маслаҳат оши ёки падар оши, «қиз йиғинди» (қизлар мажлиси ёки Бухорода ҳинобандон, Хоразмда хина ёқар) сингариларни ўз ичига олади. Бу босқичга хос яна бир хусусият шундаки, унаштирилган қизнинг «боши боғлиқ» ҳисобланади.

Никоҳ тўйининг **иккинчи** босқичи, келини олиб келиш йўлини очувчи никоҳлашдан иборат тантанавор ўтадиган кунни ўз ичига олади. Бу босқич, моҳиятига кўра, никоҳ тўйининг энг олий нуқтаси саналиб, фольклорий айтимларга сероблиги жиҳатидан ҳам алоҳида ўрин тутати. Худди шу босқичда тўй турли-туман урф-одатлар, ирим-сиримлар, хилма-хил қўшиқлар (олқишлар, лапарлар, ёр-ёрлар, келин ўтирсинлар, куёв ўтирсинлар, саломномалар, келин ва куёвни мактовчи мадҳия қўшиқлар, шарбат ялатар, ойна кўрсатар ва исирик тутатар айтимлари ва ҳ. к.) ижросига сингишиб ўзаро синтезлашган яхлит ижтимоий-эстетик шодиёна шаклини олади.

Учинчи босқич келин куёвниқига олиб келингандан кейин, яъни никоҳ кунининг эртасидан бошлаб ўтказиладиган «бет очар» ёки «келин салом», «куёв салом», «тўшак йиғди» («жой йиғди») ёки Бухорода «жойғун-дорон»), чарланди (чарлар ёки Бухорода талбон), ниҳоят, келин кўрди (ёки Бухорода келинбиноп) сингари хилма-хил маросимларни ўз ичига олади.

Никоҳ – оила ўзаро муносабатларининг муқобил шакллари пайдо бўлиши оила тузилмаси трансформациясининг муҳим хусусияти ҳисобланади. Уларга қуйидагилар тегишлидир: ёлғизлик; рўйхатдан ўтмай бирга яшаш («фуқаролик никоҳи»); онгли равишда фарзанд кўрмасдан никоҳда яшаш, шерикларнинг шахсий ва эр-хотинлик эркинлигини назарда тутадиган очиқ никоҳ, никоҳсиз сексуал муносабатлар ва интим дўстлик, ярамас иш тутиш (никоҳдаги шерикларни алмаштиришни макбул билиш), жамоавий оила ёки гуруҳли никоҳ.

Никоҳнинг муқобил шакллари аҳолининг озчилиги томонидан қўллаб-қувватланади. Болаларнинг манфаатлари, уларни анъанавий оилада тарбиялаш бунинг асосий сабаби ҳисобланади. Қуръони Каримнинг “Фотир” сураси II-оятда “Оллоҳ сизларни тупроқдан, сўнгра нуфтадан яратиб, кейин сизларни жуфт-жуфт (яъни, аёл ва эркак) қилиб қўйди”⁶ – деб таъкидланади.

Инсон ҳаёти мобайнида оила қуради, фарзанд кўради ва шу тариқа ўз наслини давом эттиради. Ислом дини ақидасида ҳали бола дунёга келмай туриб, унинг келажаги тўғрисида қайғуришга буюрилади. Пайғамбаримиз Муҳаммад алайҳиссалом бир ҳадиси шарифларида: “Аёл одатда диёнати ёки молу-дунёси ёхуд ҳусни-жамоли учун никоҳ қилинади. Сен диёнатлисини танлагин, барака топгур!”, - деганлар.

Оила қуришга асос бўлган омиллардан бири никоҳ мотивларидир. Хўш, ёшлар қандай мотивлар асосида оила қурадилар? Улар: севги асосида, яъни ёшлар оила қуришдан аввал бир-бирларини севиб, маълум бир муддат севиб-севилиб юрганларидан сўнг шу ўзаро севгининг маҳсули сифатида бир-бирларининг висолига тўй қилиб, оила қуриб етишадилар. Мотивларнинг иккинчи классификацияси моддий ёки ўзга манфаатдорлик туфайли оила қуриш. Бунда ёшлар оила қураётганлар ниманидир ҳисобга олган ҳолда, маълум бир мақсадни қўзлаб оила қуришлари мумкин.

Азизлар, никоҳни ҳар ким ҳар хил тасаввур қилади. Кимдир бўлғуси келинни фалон сўмлик оқ либосда, кимдир бўлажак куёвни башанг кийинган ҳолатда бошқаси эса қатор-қатор узун қора машиналарда келаётган ёш келин-куёвни, яна бири эса қўша-қўша карнай-сурнай, ноғора чалинишини, “бирров”га келиб кетадиган хонандаларни кўз олдидан ўтказадилар. Аслида ундай эмас, аввало уйланиш ёки турмушга чиқиш ниятидаги ўғил ва қизларимиз ўзига жуфти ҳалол танлаш вақтида қиз (аёл)нинг ёки куёвнинг фақат ҳуснига ҳамда бойлигига алданиб қолмасин, балки унинг хулқу одоби, дину-диёнати ҳам албатта аҳамият берсин. Чунки, қизнинг ота-онасини бойлигига қизиқиб уйланиб, сўнг миннат балосига гирифтор бўлганлар шунингдек, ҳусни жамолига маҳлиё бўлиб, сўнг афсус-надомат чекканлар ҳам оз эмас.

Никоҳ мотивлари классификациясидан яна бири - стереотип бўйича оила қуриш деб аталади. Бу тоифа ёшларда олдинги мотивларнинг иккаласи ҳам кузатилмаслиги мумкин. Улар оила қураётганлар, стереотипларга қарайдилар. Бундай ёшлардан нима учун оила қурганликлари сўралса, одатда «Ҳамма тенгдошларим уйланаётганди, мен ҳам уйландим!» ёки «Ҳамма дугоналарим турмушга чиқишаётганди, мен ҳам турмушга чиқдим!» қабилида жавоб берадилар.

Психологик адабиётларда бўлажак эр-хотин сифатида бир-бирларини ярим йилдан бир йилгача билиш энг мақбул муддат деб кўрсатилади. Бу вақтда йигит-қизлар бир-бирлари ҳақида нисбатан билиш мумкин бўлган билимлар, маълумотлар минимумига эга бўлишга улгуришлари мумкин. Албатта бу вақтни ҳам идеал вақт деб ҳисоблаб бўлмайди. Бу ерда муҳими ёшлар бир-бирларини қандай жадалликда, қандай мақсадда, қандай восита,

⁶ “Қуръони Карим” (Алоуддин Мансур таржимаси). –Т.: “Қўлпон”, 1992й. 303-б.

усуллар ёрдамида ва қандай «кўз» билан ўрганишлигидадир.

Маълумки, никоҳ инсон наслининг давомийлигини таъминловчи воситадир. Яратганнинг қудрати ва ҳикмати туфайли дунёдаги барча мавжудот жуфт-жуфт бўлиб ҳаёт кечиради. Бунинг натижаси ўлароқ янги авлод дунёга келади. Аллоҳ таоло инсонни эркак ва аёл жинсидан яратган экан, уларни шаръий никоҳ асосида оила қуришга буюради. Пайғамбаримиз Муҳаммад алайҳиссалом шундай марҳамат қилганлар: “Эй йигитлар жамоаси! Қайси бирингиз уйланишга қодир бўлсангиз, уйланинг! Чунки уйланиш кўзни (номаҳрамга қарашдан) тийишга, фаржни (зинодан) сақлашга ёрдам беради. Кимда-ким қодир бўлмаса, у ҳолда рўза тутсин. Чунки рўза уни барча ёмонликлардан сақлайди”.

Шунингдек, Расулуллоҳ саллаллоҳу алайҳи васаллам, турмушга чиқадиган қизларнинг ота-оналарига қарата ҳам шундай тавсиялар берганлар: “Қачон сизлар (қизингизга) келган совчининг дину диёнатидан ва хулқидан рози бўлсангизлар, дарҳол унга қизингизни беринг. Агар шундай қилмасангиз ер юзида фитна ва фасод кўпайиб кетади”. Мазкур ҳадисга биноан, бўлажак келин-куёв бир-бирларини сўраб суриштиришлари жоиздир. Чунки, бу иш келажақда оиланинг янада мустаҳкам ва бахтли бўлишига хизмат қилади. Уйланиш ниятидаги йигит билан қиз бир-бирларини кўришлари ҳам жоиз. Бунга қуйидаги ҳадис далилдир: Муғира ибн Шуъба (Разияллоҳу анҳу) айтадилар: “Мен бир аёлга совчи қўйган эдим, Расулуллоҳ саллаллоҳу алайҳи васаллам менга: “Уни кўрдингими?” – дедилар. Мен: “Йўқ”, дедим. Шунда: “Уни кўргин, чунки кўриш орангизда муҳаббат пайдо бўлишига сабаб бўлади”, - дедилар.

Расулуллоҳ саллаллоҳу алайҳи васаллам: “Энг баракотли никоҳ оз харажат қилинганидир” – деб марҳамат қилганлар. Баъзилар тўйни дабдабали қилиш билан фарзандларининг бахтини эмас, балки ўзларининг обрўларини ўйлайдилар. Маълумки, риёкорлик билан қилинган ҳар қандай ишда эса барака бўлмайди.

Тарихдан бизга маълумки, Шарқда бир неча асрлар олдин ҳам оила ва уни ташкил этиш, оилавий муносабатлар, унинг шахс камолотидаги ўрни ва роли хусусидаги фикрлар баён этиб келинган. Жумладан, Алишер Навоий ўзининг "Маҳбуб ул-қулуб" асарида турмушдаги, оилавий ҳаётдаги турли ҳодисалар ва вазиятлардан чиқишга имкон берувчи яхши фазилатлар, уларни тарбиялаш масалаларига диққатни қаратади. Рисоланинг "Уйланиш ва хотинлар тўғрисида" бобида уйланиш ва унинг фойдаси, оилавий муносабатлар ҳақида қуйидаги дурдона фикрларни баён этади: "Яхши хотин - оиланинг давлати ва бахти. Уйнинг озодалиги, уй эгасининг хотиржам ва осойишталиги ундан, хуснли бўлса - кўнгил ёзиғи, хушмуоммала бўлса - жон озиғидир. Оқила бўлса рўзғорда тартиб интизом бўлади, асбоб - анжомлар саранжом туради. Киши бу каби жуфти ҳалол билан қовушса, агар бундай бахтга эришса, ғам ва кулфатда сирдошга, ошкор ва пинхоний дард-аламда ҳамнафас тан маҳрамига эга бўлади. Турмушда бошингга ҳар қандай жафо тушса ҳам дарддошинг у. Тескари айланувчи фалакдан ҳар бало келса, кўмакдошинг у. У беандиша, шалақи бўлса, кўнгил ундан озор чекади ва ёмонлик ахтарувчи бўлса, ундан руҳ азоб

чекади. Тили аччиқ бўлса, барчанинг дилини яралайди, покиза бўлмаса, эрига қоралик келтиради, агар майхўр бўлса, уй одоби ё йўқолади, ахлоқсиз бўлса, оила расво бўлади".

Никоҳ тузиш тартиби. Амалдаги оила қонунчилиги никоҳнинг тузилиш тартибига, яъни уни давлатнинг тегишли органлари томонидан расмийлаштирилишига алоҳида эътибор беради. Оила кодексининг 13-моддасига биноан, никоҳ фуқаролик ҳолати далолатномаларини қайд этиш органларида тузилади. Шундай никоҳгина ҳуқуқ ва мажбуриятни вужудга келтиради. Никоҳнинг тегишли давлат органида қайд этилиши унинг вужудга келганлигини исботловчи бирдан-бир далилдир. Диний расм-русумларга биноан тузилган никоҳ ҳуқуқий аҳамиятга эга эмас. Никоҳни тегишли давлат органларида расмийлаштириш билан боғлиқ бўлган масалалар Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 1999 йил 12 апрелдаги 171-сон қарори билан тасдиқланган «Фуқаролик ҳолати далолатномаларини қайд этиш Қоидалари»⁷, билан тартибга солинади. Фуқаролик ҳолати далолатномаларини ёзиш (ФХДЁ) органи ариза қабул қилганида уларни никоҳни қайд этиш тартиби ва шартлари билан таништириши, келгусидаги эр-хотин ва ота-она сифатидаги ҳуқуқ ва мажбуриятларини уларга тушунтириши, бир-бирларининг соғломлик ҳолатларидан ва оила қоидаларидан хабардор эканликларига ишонч ҳосил қилиши керак. Никоҳга кирувчилар никоҳга тўсқинлик қиладиган ҳолатларни яширганликлари учун жавобгар бўлишлари ҳақида огоҳлантириладилар.

Никоҳни тузиш никоҳланувчиларнинг фуқаролик ҳолати далолатномаларини қайд этиш органларида, ариза берганларидан кейин бир ой ўтгач, шахсан уларнинг иштирокида амалга оширилади. Бундай муддатни белгилашдан мақсад бир-бирлари билан яхши таниш бўлмаган шахсларнинг енгилтаклик қилиб, шошмашошарлик билан никоҳдан ўтишларига йўл қўймасликдан иборат. Бир ой муддат ичида никоҳга кирувчилар никоҳ тузишга бўлган ўз хоҳишларини яна текшириш имкониятига эга бўладилар. Бундан ташқари, бу муддат давомида никоҳни қайд этишга монелик қиладиган баъзи ҳолатлар ҳам аниқланиши мумкин. Бу даврда ёшларни никоҳга ўтишга тайёрлаш учун махсус маърузалар ташкил этиши лозим. Улар ахлоқий, ҳуқуқий ва тиббий мавзуларда бўлиши, никоҳ тўғрисидаги қонунни, эр-хотиннинг ҳуқуқ ва мажбуриятларини тушунтириб беришга қаратилиши керак. Махсус адабиётларда бўлажак эр-хотин сифатида бир-бирларини ярим йилдан бир йилгача билиш энг мақбул муддат деб кўрсатилади⁸.

Оила қонунчилигида никоҳдан ўтиш учун ариза бергандан сўнг ўтиш лозим бўлган бир ойлик муддатни зарур ҳолларда қисқартириш ҳуқуқи берилган. Ушбу нормада, шунингдек, фуқаролик ҳолати далолатномаларини қайд этиш ҳақидаги қоидаларда қандай ҳолат узрли ҳисобланиб, белгиланган бир ойлик муддатни қисқартириш учун асос бўлиши мумкинлиги кўрсатилмаган. Бу ҳол амалиётда турлича ҳал қилинишига сабаб бўлмоқда. Фикримизча:

⁷ Фуқаролик ҳолати далолатномаларини қайд этиш Қоидалари. -Т.: "Адолат". 1999.

⁸ Оила психологияси. -Т., "Шарк", 2000. 107-б.

- агар никоҳни қайд эттириш учун ариза берганлар узоқ вақт амалда бирга яшаган бўлсалар;
- никоҳни қайд эттириш учун ариза берганларнинг эр-хотинлик муносабатларидан туғилган болалари бўлса ёки хотин ҳомиладор бўлса;
- куёв ёки келиннинг яқин қариндошларидан бири оғир касал бўлса;
- ариза берганлардан бири узоқ муддатга чет элга ёки келиб-кетиш қийин бўлган жойга хизмат сафарига кетаётган бўлса;
- никоҳни қайд эттириш учун ариза берган куёв армия сафига чақирилган ёки никоҳни қайд этиш учун белгиланган муддатни қисқартиришга асос бўладиган бошқа сабаблар узрли сабаб ҳисобланиб, бир ойлик муддатни қисқартиришга асос бўлиши мумкин.

Тўйни тартибли ўтказиш алоҳида аҳамиятга эга. Тўй ҳам катта тарбия воситасидир. Тўй кечаларини обрў-эътиборли, ёши улуғ табаррук устозлар, ўқитувчилар, уруш ва меҳнат фахрийлари очиб бериши, келин ва куёвга қўша-қўша тўйлар, неvara, эваралар кўрган отахонлар ва онахонлар яхши тилак билдиришлари тантанага янада завқ-шавқ ҳамда файз бағишлайди.

Ҳозирги бозор иқтисодиёти тобора чуқурлашиб, иқтисодий қийинчилик бўлаётган даврда никоҳ тўйи масаласига ҳам бироз ихчамлик киритмоқ лозим. Чунки ўзбек халқи-ғурурли, ор-номусли халқ, қўли етгани ҳам, етмагани ҳам қарз қавола қилиб бўлса-да одат бўлиб бораётган дабдабали тўйларни қилишаяпти.

Тўйларни имкони борича спиртли ичимликсиз ўтказмоқ маъқул. Тўй-ҳашам ва маъракаларни ўтазишни тартибга келтириш тўғрисидаги Президентнинг 1998 йил 28 октябрдаги Фармонида⁹ жуда тўғри кўрсатилганидек, кейинги вақтларда тўй-ҳашамлар, оилавий тантаналар, маърака ва маросимларни, марҳумлар хотираларига бағишланган тадбирларни ўтказишда мамлакатимизнинг кўп жойларида шуҳратпараслик, дабдабазлик, исрофгарчиликка йўл қўяётган эл-юрт одатлари ва анъаналарини менсимай, ўз-ўзини кўз-кўз қилиш, атрофда яшаётган одамларни ҳол-аҳволини инобатга олмай, эскидан қолган асоратларга ёпишиб олган, лавозимини суиистеъмол қилаётган раҳбарлар, манманликка берилиб кетган ҳавоий мансабдорлар, пулдорлар соғлом турмуш тарзимизга доғ туширмоқдалар. Тўй ва маросимларни ўтказишнинг мақбул тартиб-қоидаларини ишлаб чиқишга жиддий эътибор бермоқ зарур.

Никоҳ тузиш шартлари. Никоҳдан ўтаётган эркак ва аёл оила қуришга тайёр бўлишлари керак. Бунинг учун, биринчи навбатда, ота-она ёки уларнинг ўрнини босувчилар фарзандларини соғлом, одобли, мард, иродали, ғурурли, эркаклик масъулиятини сезадиган меҳнатсевар қилиб тарбиялашлари лозим. Ўғил болалар аёллар ҳақида кенг ва чуқур тасаввурга эга бўлишлари керак.

Йигитларнинг уй-рўзғор ишларини, бозор-ўчар қилишни билишлари, оиланинг қадрига етадиган вафодор, аёлманд, болажон бўлишлари мақсадга мувофиқ. Қизларни оилавий ҳаётга тайёрлаб, уларни соғлом, одобли,

⁹ «Халк сўзи» 1998 йил 29 октябрь.

катталарни ҳурмат қиладиган, ифбатли, номусли, ҳаё-иболи, меҳнатсевар, уй-рўзгор ишларини олиб борадиган, меҳмондўст уй бекаси даражасига етказиш бахтли турмушнинг кафолатидир.

Ўзбекистон Республикасида никоҳни унинг ижтимоий моҳияти ва мақсадига кўра ҳамда оилани мустаҳкамлаш эҳтиёжини, ёш авлоднинг ахлоқи ва сиҳат-саломатлигини ҳисобга олиб, бир қатор шартларга риоя қилган ҳолда тузиш зарурлиги белгиланди. Бу талаблар никоҳдан ўтиш шартлари деб юритилади. Улар қуйидагилардан иборат:

- Никоҳ тузиш ихтиёрийдир. “Никоҳ тузиш учун бўлажак эр-хотин ўз розилигини эркин ифода этиш қобилиятига эга бўлиши керак. Никоҳ тузишга мажбур қилиш тақиқланади”. (Оила кодексининг 14-моддаси).

- Биз қураётган адолатли фуқаролик жамиятда никоҳ эркак билан аёл ўртасидаги тенглик ва ўзаро хоҳиш асосида тузилган эркин иттифоқ бўлиб, мақсади оила қуриш, фарзанд кўриш, уларни жамиятнинг муносиб кишилари қилиб тарбиялашдан иборат. Никоҳланувчиларнинг ўзаро розилиги никоҳ тузишнинг муҳим шартларидан биридир.

- Никоҳни ўзаро розилик асосида тузиш шarti унинг ихтиёрийлик ва тенглик тамойили асосида вужудга келганлигини таъминлаш билан бирга, оиланинг барқарор ва мустаҳкам бўлишига ҳам имконият яратади. Никоҳнинг эркин тузилиши учун берилган розилик чинакам бўлиши, у кўрқитиш, зўрлаш, алдаш ёки никоҳланувчиларнинг бири ёхуд ҳар иккисига руҳан таъсир этилган ҳолатда берилган бўлмаслиги лозим.

- Тажрибада зўрлаш, кўрқитиш ёки алдаш каби хатти-ҳаракатлар кўпроқ тор ва ҳуқуқий маданиятнинг пастлиги оқибатидан келиб чиқади. Никоҳга кирувчиларнинг, кўп ҳолларда қизларнинг розилигини олмай, олдиндан фотиҳа қилиш, қалин олиш ҳоллари, ёшларни севмаган кишиларига турмушга чиқишга мажбур қилиб, уларнинг бахтига зомин бўлиш бунинг мисолидир. Бундай хатти-ҳаракатлар кўпинча мулоҳазалари тор, турли хил салбий қарашлар онгида чуқур ўрнашиб қолган шахслар орасида учрайди. Зўрлаш, кўрқитиш, алдаш ким томонидан содир этилган бўлмасин, бари бир, никоҳнинг ҳақиқий эмас деб топилишига сабаб бўлади.

- Никоҳга киришнинг ўзаро розилик асосида бўлиши шартининг бузилиши унинг ҳақиқий эмас деб топилишигагина эмас, балки ғайриқонуний хатти-ҳаракат содир этиб никоҳга киришга зўрлаган, алдаган ва кўрқитган шахсларни жиноий жавобгарликка тортишга ҳам асос бўлади.

- Бу жавобгарлик Ўзбекистон Республикасининг амалдаги Жиноят кодекси 136-моддасида қуйидагича белгиланган: “Аёлни эрга тегишга ёки никоҳда яшашни давом эттиришга мажбур қилиш ёхуд аёлнинг эркига ҳилоф равишда у билан никоҳда бўлиш учун ўғрилаш, шунингдек, аёлнинг эрга тегишига тўсқинлик қилиш- энг кам ойлик иш ҳақининг йигирма беш бараваригача миқдорда жарима ёки уч йилгача ахлоқ тузатиш ишлари ёхуд олти ойгача қамоқ билан ёки уч йилгача озодликдан маҳрум этиш билан жазоланади.”

- Агар никоҳга кирувчилардан бири никоҳни ҳақиқий эмас деб топишга асос бўла олмайдиган бошқа бирор ҳолатни (масалан, касали ёки олдинги

турмушдан боласи борлигини) яширса, бундай ҳолат никоҳни ҳақиқий эмас деб топишга асос бўлмаса-да, аммо никоҳдан ажратиш вақтида суд томонидан ҳисобга олиниши мумкин.

-Никоҳ тузишликнинг навбатдаги шарти-амалдаги қонунда никоҳ ёшининг белгиланиши. “Никоҳ ёши эркаклар учун ўн саккиз ёш, аёллар учун ўн етти ёш этиб белгиланади. Узрли сабаблар бўлганида, алоҳида ҳолларда никоҳга киришни хоҳловчиларнинг илтимосига кўра никоҳ давлат рўйхатидан ўтказиладиган жойдаги туман, шаҳар ҳокими никоҳ ёшини кўпи билан бир йилга камайтириши мумкин”. (Оила кодексининг 15-моддаси).

Оила кодекси лойиҳаси матбуотда эълон қилинганда никоҳ ёши масаласи бўйича жуда кўп фикр-мулоҳазалар ва таклифлар бўлди. Асосан никоҳ ёшини эркаклар учун 20 ёш, аёллар учун қатъий равишда 18 ёш этиб белгилаш тўғрисида таклифлар бўлди. Сабаби: **биринчидан**, 17-18 ёшдаги йигит ва қизларнинг кўпчилиги физиологик ва жисмоний жиҳатдан тўлиқ ривожланиб етилмаган бўлсалар, тиббий мутахассисларнинг кўрсатишича, **иккинчидан**, республикамизнинг “Таълим тўғрисида”ги қонунида кўрсатилганидек, бу ёшлар умумий таълимдан сўнг 3 йиллик академик лицей ёки касб-ҳунар коллежида ўқишлари ва маълум соҳалар бўйича билим, касб - ҳунар эгаллаб, ишлаб чиқариш жараёни учун мутахассис бўлиб чиқишлари керак. Худди 17-18 ёшлик давр ўғил-қизларининг академик лицей ёки касб-ҳунар коллежида ўқиётган вақтига тўғри келади. Қизиқ, 17-18 ёшда турмушга чиққан қизлар ҳомиладор ҳолда академик лицей ёки касб-ҳунар коллежи парталарида ўтириб билим оладиларми ёки фарзанд кўриш билан шуғулланидиларми?! Шунингдек, 17-18 ёшдагилар оила қуриш учун ҳам тайёр эмаслар, маълум касб-ҳунар эгаллашлари зарур. Мустақил ҳаёт кечириш учун тайёрланишлари керак.

Бунга яна бир асос шуки, ўн саккиз ёшга кирган йигитларнинг оилани боқиши учун қўлида бир ҳунари бўлмаса, бу ёшда у ўқиётган бўлса, у қандай қилиб оиласини боқади. Ҳаётда хотини-ю, болаларини ота-онаси боқаётган йигитлар кўп бўлса ҳам, аммо ўз оиласини ўзи мустақил боққани маъқул. Мутахассисларнинг фикрича, мўътадил оналик даври 19 ёшдан бошланади. Биринчи бола она 19-26 ёшга тўлганда туғилса, мақсадга мувофиқдир. Тиббиёт ҳулосаси шуки, қизлар фақат 18 ёшдан кейин турмушга чиқишлари лозим. Шундагина соғлом онадан баркамол бола туғилади.

Қонунда никоҳ ёшининг эркаклар учун 18 ёш, аёллар учун 17 ёш этиб белгиланиши бу ҳали мукамал ёш фақат никоҳ тузиш учун бўлган ҳуқуқ. Неча ёшдан никоҳга ўтишликни уларнинг ўзлари ҳал қиладилар. Никоҳ ҳуқуқий муносабати табиий жараён бўлганлиги учун янги қонун илгари амалда бўлган никоҳ ёшини, яъни эркаклар учун 18 ёш, аёллар учун 17 ёшни сақлаб қолди.

Оила кодексида фақат неча ёшдан бошлаб никоҳга кириш мумкинлиги белгиланган, аммо неча ёшдан бошлаб никоҳ тузиш мумкин эмаслиги белгиланмаган. Шунга кўра, никоҳдан ўтувчиларнинг ёшларидаги, катта фарқ никоҳ тузишга монелик қилмайди. Бизнинг мамлакатимизда никоҳдан ўтувчиларнинг ёшлари ўртасидаги катта фарқ камайиб бораётгани сезилмоқда.

Амалдаги қонунчиликка мувофиқ никоҳ муносабатида бўлган аёллар бола тарбиялаш ҳуқуқ ва мажбуриятларига эга бўлади, бундай ҳолда улар, гарчи вояга етмаган (18 ёшга тўлмаган) бўлсалар ҳам, қонун бўйича муомала лаёқатига тўлиқ эга бўладилар.

Ўзбекистон Республикаси Фуқаролик кодексининг 22-моддасига биноан, вояга етгунга қадар турмуш қурган шахс қонуний асосда никоҳдан ўтган вақтдан эътиборан тўла ҳажмда муомала лаёқатига эга бўлади. Никоҳ тузиш натижасида эга бўлинган муомала лаёқати 18 ёшга тўлмасдан туриб никоҳдан ажралган тақдирда ҳам тўла сақланиб қолади.

Никоҳ тузишга монелик қиладиган ҳолатлар:

А) Лоақал биттаси рўйхатга олинган бошқа никоҳда турган шахслар ўртасида никоҳ тузишга йўл қўйилмайди. Бундай ҳолат никоҳ тузишга тўсқинлик қилувчи шарт деб ҳисобланади.

“Нисо” сурасининг учинчи оятида тўрт нафаргача уйланишга рухсат бера туриб, дарҳол орқасидан “агар улар ўртасида адолат ва тенгликни барқарор қилаолмасликдан қўрқсангиз, фақат битта хотин билан кифояланинг”, дейилади. Яна шу суранинг 129-оятида: “Ҳар қанча уринсангизлар ҳам хотинларингиз ўртасида адолат қилишга қодир бўлмайсизлар”,¹⁰ - деб Аллоҳ таоланинг ўзи гувоҳлик беради. Демак, шариатда кўп хотинлиликка ҳеч қандай шарт-шароитсиз, тўғридан-тўғри рухсат берилган эмас. Кўп хотинлиликка қўйилган шартларни бажариш эса қийин. Зеро, бизнинг мамлакатда якка никоҳлилик қонун йўли билан қарор топдирилган.

Республикада ҳар бир фуқаро фақат якка никоҳда бўлиши мумкин. Якка никоҳлик тамойили бизнинг жамиятимизда мавжуд бўлган юксак ахлоқий қоидалардан келиб чиқади. Бундай қоида жамият тараққиётининг ҳозирги босқичдаги никоҳ-оила муносабатлари талабларига жавоб беради. Бу қоиданинг бузилиши никоҳни ҳақиқий эмас деб топишдан ташқари, қонунни бузган шахсларни жиноий жавобгарликка тортишга ҳам асос бўлади.

Ўзбекистон Республикаси Жиноят кодексининг 126-моддасида қуйидагича белгиланган: “Кўп хотинли бўлиш, яъни умумий рўзғор асосида икки ёки ундан ортиқ хотин билан эр-хотин бўлиб яшаш- энг кам ойлик иш ҳақининг эллик бараваридан юз бараваригача миқдорда жарима ёки уч йилгача ахлоқ тузатиш ишлари ёхуд уч йилгача озодликдан маҳрум қилиш билан жазоланади”.

Б) Никоҳ тузишга:

Энг аввало никоҳ олди тиббий кўрикдан ўтиш масаласи долзарб ҳисобланади. Оила Кодексининг 17-моддасида ёш келин-куёвлар никоҳгача ихтиёрий тарзда тиббий кўрикдан ўтишлари мақсадга мувофиқ эканлиги таъкидланган. Бу модда киритилишининг моҳияти шундаки, имонли, инсофли ва яхши ниятли инсон учун оила қуриш, унинг мустаҳкам пойдеворда бўлишига қайғуриш қанчалик муҳим ва мажбурий бўлса, ёки ота-она бўлиш масъулияти кучли бўлса, ўзидан соғлом зурриёт қолдириш, уни соғ-саломат катта қилиб вояга етказиш, тўғри тарбия бериш шунчалик масъулиятли ва

¹⁰ “Қуръони Карим” (Алоуддин Мансур таржимаси). “Нисо” сураси 129-оят. –Т.: “Чўлпон”, 1992й. 303-б.

мажбурий ишдир. Шунинг учун ҳам ҳар бир йигит ва қиз, ёки уларнинг ота-оналари янги оила қуриш ишини савоб ва масъулиятли деб англасалар, никоҳга кирувчиларнинг пушти ва насли нуқтаи назаридан соғ-саломатлигига ишонч ҳосил қилиш шунчалик зурурдир. Тиббий кўриқдан ўтган ҳар икки ёш энг аввало ўз виждони олдида тоза бўлиши масаланинг бир томони бўлса, ҳали оилани қурмай туриб, унинг саломатлиги ҳақида қайғураётганлиги улардаги ана шу никоҳдай муқаддас нарсага бўлган жиддий ва масъулиятли муносабатининг намоён бўлишидир. Айниқса, бугунги бозор муносабатлари шароитида оила ҳар бир аъзосининг соғлом бўлиши, янги туғилган фарзанднинг соғ ва саломат катта бўлиши қанчалик муҳим иқтисодий ҳамда маънавий масала эканлигини бугун ҳамма тушуниб қолди.

Жамиятда соғлом оилалар сонини ошириш мақсадида қабул қилинган қарорлардан бири бу – “Никоҳланувчи шахсларни тиббий кўриқдан ўтказиш тўғрисида”ги **Низомдир**. Бу ҳужжат Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2003 йил 25 августда қабул қилган 365 сонли қарори билан тасдиқланган. Ушбу Низомга кўра, барча барча фуқаролар никоҳдан олдин тиббий кўриқдан ўтишлари зарур. Бунда бўлажак келин-куёвлар бешта асосий хасталик – сил, тери-таносил, гиёҳвандлик, ОИТС, руҳий касалликлар бўйича текширилади. Сабаби, бу бешта касаллик бевосита наслга таъсир қилади.

Кузатишлар ва амалиёт шуни тасдиқламоқдаки, никоҳолди тиббий кўриқдан онгли равишда ўтиш, саломатликни асрашнинг айнан ўзимизга, оиламизга боғлиқ жиҳатларини билиш, болалар спорти, оилавий, оммавий спортни ривожлантириш, оилада соғлом яшаш тарзи кўникмаларини шакллантириш миллатни жисплаштирувчи, наслини покловчи, давлатни кучли қилувчи омил сифатида баҳоланмоқда.

Бу борада фарзанднинг соғлом бўлиши, насл-насаби масалаларига Амир Темур ҳам катта эътибор қаратиб: **“Ўғилларим, набираларим ва яқинларимни уйлантирмоқ ташвишида келин изламоққа эътибор бердим. Бу ишни давлат юмушлари билан тенг кўрдим. Келин бўлмишнинг насл-насабини, етти пуштини суриштирдим. Хос одамлар орқали соғлиқ-саломатлигини, жисмонан камолотини суриштирдим. Келин бўлмиш насл-насаби, одоб-ахлоқи, соғлом ва бақувватлиги билан барча қусурлардан ҳоли эканлигини билгач, эл-юртга тўй-томоша бериб келин туширдим, ўғилларим, набираларим ва яқинларимга бирон томчи шароб ичиб, хотинларига яқинлашишни маън этдим. Зеро, шаробни таъсирида дунёга келган фарзанд насл-насабини бузилишига таъсир этгай, дебон шу покиза йўлни тутдим”**-деган эди.

Шунингдек, насл-насаб шажараси бўйича тўғри туташган қариндошлар ўртасида, туғишган ва ўгай ака-укалар билан опа-сингиллар ўртасида, шунингдек фарзандликка олувчилар билан фарзандликка олинганлар ўртасида йўл қўйилмайди.

Яқин қон-қариндошлик ўз ичига тўғри туташган, ёнлама, туғишган ва ўгай қариндошлар, ака-укалар билан опа-сингиллар тушунчаларини олади. Тўғри туташган қариндош бўлиб, бири бошқасидан дунёга келган шахслар, яъни бобо-ота-ўғил-невара-эвара-чевара-дуборалар тушунилади. Ака-ука ва

опа-сингиллар ёнлама қариндош ҳисобланади. Умумий ота-онага эга бўлишлик тўла қариндош, ота бир, она бошқа ёки она бир ота бошқалар ўғай қариндош деб тушунилади.

Болаларни эмизиш туфайли вужудга келган сут қариндошлар, яъни кўкалдошларнинг ҳам никоҳ тузишлари мақсадга мувофиқ эмас. Яқин қариндошлар ўртасидаги никоҳни қонун йўли билан тақиқлаш ахлоқий ҳамда биологик нуктаи назарга, тиббиёт фани ютуқлари ва хулосаларига асосланади.

Чунки қариндошлик никоҳи туфайли одатда жисмоний ва ақлан носоғлом, яъни нимжон, касалманд, ақли заиф, кар-соқов, ортиқ, кўшок, пакана ёки нуқсонли, майиб болалар туғилади. Улар ўсишда тенгдошларидан орқада қоладилар. Бундай оилалардан кўпинча юрак, буйрак хасталиги касаллигига йўлиққан бола туғилиши кузатилмоқда. Биологик тадқиқотларнинг кўрсатишича, никоҳ қанчалик бегона шахслар билан тузилса, авлод шунча соғлом бўлади.

Демак, оилада соғлом зурриётларнинг дунёга келишида ирсиятнинг ўрни алоҳида эканлигини қайд этиш мумкин. Хўш, ирсият нима? Ирсият белгиларини наслдан-наслга ўтказувчи омилдир. Инсон аъзосининг ҳар бир белгисини, кўринишини ва хусусиятларини ирсият белгилайди. Ана шу ирсиятлар, бинобарин, барча хусусиятлар ота-онадан фарзандга ўтади. Бирор ирсиятнинг ўзгариши натижасида келиб чикувчи ва наслдан-наслга ўтувчи касалликлар ирсий касаллик ҳисобланади. Касал ирсият келгуси авлодларнинг бирида шу хасталикнинг келиб чиқишига сабабчи бўлади. Қон-қариндошлар никоҳидан туғилган болаларда бу хасталик генетик қонуниятлар асосида осонгина юзага чиқади. Бундан кўринадики, қариндош-уруғлар никоҳидан хаста болалар туғилиши кўп бўлади.

Айни чоғда қариндошлар ўртасидаги никоҳ аҳолининг географик яшаш шароитига ҳам боғлиқ. Тоғли ва орол жойларда яшовчи, ташқи дунё билан алоқаси бирмунча чекланган ижтимоий гуруҳларнинг барини, шубҳасиз, қон-қариндош дейиш мумкин. Бу ердаги барча аҳоли ўз хоҳишидан қатъи назар, заруратдан келиб чиққан ҳолда, қон-қариндошга айланган. Олиб борилган кузатишлар қон-қариндошлик никоҳининг келгуси авлодга таъсири оқибатларини тасдиқлади. Аввало, бундай никоҳдан туғилган болалар касалликка тез чалинади. Статистика маълумотларига кўра, АҚШда қон-қариндошлар никоҳидан туғилган болаларнинг 22,5 фоизи, қариндош бўлмаганлар никоҳидан туғилган болаларнинг эса 16 фоизи нобуд бўлган.

Қариндошлар ўртасида тузиладиган никоҳ, ҳатто, фарзандсизликка ҳам олиб келмоқда. Булар ҳаммаси тиббиёт фанининг асосли хулосаларидир. Академик К.Н.Бочковнинг фикрига кўра, яқин қариндошлар ўртасидаги никоҳга чек қўйилса, аҳоли ўртасидаги касалга чалиниш анча қисқаради. Чунончи, баъзи ҳолларда, касалга чалинишни тенг ярмига камайтириш мумкин.

Умуман, қариндош-уруғлар никоҳи келгуси авлодлар саломатлигига путур етказиши шубҳасиздир. Агар никоҳ тузишга монелик қиладиган ҳолларга тўла риоя қилиниб, оила қурилса, у мустаҳкам бўлади, келажақ авлод баркамоллигига, қолаверса, келажагимиз бўлган фарзандларимизнинг соғломлигини таъминлашга катта ҳисса қўшилади.

Мусулмон ҳуқуқи бўйича, ҳар хил оилада туғилган болаларни бир она эмизиши туфайли сут қариндошлиги вужудга келади. Туғруқхоналарда она-бола ётадиган алоҳида хоналар бўлишлиги лозим. Бошқа аёлдан туғилган болани эмизган аёл ўша болага иккинчи она ҳисобланади. Демак, гўдак бошқа онанинг сутини эмса, бу бола ўша сут берган аёлнинг фарзанди билан турмуш қуриши мумкин эмас. Бу ҳам ўз туғишган укаси, ё синглиси билан турмуш қургандай бир гап. Ҳозир ҳам баъзилар эмизган аёлни туққан онаси янглиғ кўриб, уни ҳам “она” дейди.

В) Лоақал биттаси руҳият бузилиши (руҳий касаллиги ёки ақли заифлиги) сабабли суд томонидан муомалага лаёқатсиз деб топилган шахслар ўртасида никоҳ тузишга йўл қўйилмайди (Оила кодексининг 16-моддаси). Чунки бундай шахслар ўз ҳаракатларининг оқибатига тўла жавоб бера олмайдилар ва никоҳ тузишга онгли равишда ўз хоҳишларини изҳор эта олмайдилар. Бу қоида никоҳланувчиларнинг ихтиёрий ва ўз хоҳишига кўра никоҳ тузиш тамойилидан келиб чиқади. Амалдаги қонунчиликда бундай тартибнинг белгиланиши келажак авлоднинг сиҳат-саломатлиги тўғрисида давлат ғамхўрлигининг ёрқин ифодасидир.

Агар никоҳ қайд этилгандан сўнг эр-хотиндан бири белгиланган тартибда муомалага лаёқатсиз деб топилган бўлса, никоҳ ҳақиқий эмас деб топилмайди. Аммо бу ҳолат никоҳни маъмурий тартибда фуқаролик ҳолати далолатномаларини ёзиш органида никоҳдан ажралиш учун асос бўлади.

Г) Оила кодексига янгилик сифатида: “Никоҳланувчи шахсларни таббӣ кўрикдан ўтказиш” (17-модда) қоидаси кириб келди. Унда эътироф этилишича, “Никоҳланувчи шахсларни тиббӣ кўрикдан ўтказиш, шунингдек тиббӣ-ирсӣ ҳамда оилани режалаштириш масалалари бўйича маслаҳат бериш никоҳланувчи шахсларнинг розилиги билан давлат соғлиқни сақлаш тизими муассасалари томонидан амалга оширилади.

Никоҳланувчи шахсни кўрикдан ўтказиш натижалари шифокор сири ҳисобланади ва у никоҳланувчи шахсга фақат кўрикдан ўтган шахснинг розилиги билан билдириши мумкин”.

Никоҳни ҳақиқий эмас деб топиш асослари. Никоҳни қайд этишга ҳуқуқи бўлган ҳар бир давлат органи, туман ҳокимияти бўлими, фуқаролик ҳолати далолатномаларини ёзиш органи, никоҳ саройлари, бахт уйлари, қишлоқ (овул) ва посёлка кенгашининг ижроия ҳокимиятида қайд этилган ҳар бир никоҳ қонуний тузилган никоҳ ҳисобланади.

Оила кодексига белгиланган шартларнинг бузилиши суд томонидан ушбу никоҳни ҳақиқий эмас, деб топиш учун асос бўлиши мумкин. Оила кодексининг 14-16-моддалари ҳамда 17-моддасининг учинчи қисмида белгиланган шартлар бузилган тақдирда, шунингдек сохта никоҳ, яъни эр-хотин ёки улардан бири оила қуриш мақсадини кўзламай тузган никоҳ ҳақиқий эмас деб топилади. Оила кодексига никоҳни ҳақиқий эмас деб топиш асослари ҳақида мукамал тушунча берилган. Қуйидаги ҳолларда қайд этилган никоҳ ҳақиқий эмас деб топилади:

- а) никоҳ тузишнинг ихтиёрийлиги бузилиши;
- б) никоҳ ёшига қўйилган шартга риоя қилмаслик;

в) якка никоҳлилик тамойилининг бузилиши;
г) никоҳ насл-насаб шажараси бўйича тўғри туташган қариндошлар ўртасида, туғишган ва ўгай ака-укалар билан опа-сингиллар ўртасида тузилган бўлса;

д) муомалага лаёқатсиз деб топилган шахс билан тузилган никоҳ;

е) никоҳга ўтиш вақтида оила қуриш мақсадининг сохталиги;

ж) фарзандликка олган билан фарзандликка олинган шахслар ўртасида тузилган никоҳ;

з) никоҳланувчи шахслардан бири таносил касаллиги ёки орттирилган иммунитет тақчиллиги синдроми (ОИТС) ёки (ВИЧ инфекция) борлигини бошқасидан яширган бўлса, шу шахс никоҳни ҳақиқий эмас деб топишни талаб этишга ҳақлидир.

Айрим ҳолатларда оила қонунларининг бир қанча шартларини бузиб ҳам тузилиши мумкин, бундай ҳолларда у ҳақиқий эмас деб топилади. Масалан, фуқаро олдинги никоҳдан ажрашмасдан туриб, вояга етмаган шахс билан никоҳдан ўтган ҳоллар фикримизнинг далилидир:

а) никоҳ тузишнинг ихтиёрийлиги бузилиши. Никоҳ уни тузувчи ҳар бир томоннинг эркин, ўзаро розилиги асосида тузилиши лозим. Розилик ўзга (ота-она, қон-қариндош, мансабдор шахс)ларни мажбур этиши ёки алдаши оқибатида берилган бўлса, ихтиёрийлик тамойили бузилгани учун, бундай никоҳ ҳақиқий эмас, деб топилиши мумкин.

Аёлни эрга тегишга мажбур этиш ёки унинг эрга тегишига тўсқинлик қилиш жиноят ҳисобланади. Адашиш ва алдаш ҳам никоҳни ҳақиқий эмас деб топиш учун асос бўлиши мумкин. Бироқ бундай ҳолатлар зўрликка нисбатан камроқ учрайди. Бу мақсад йўлида куёв ёки келиннинг шахсий сифатларига тегишли бўлган ҳолатлар бўйича адашиш, хусусан, уларнинг характери, соғлиғи, маълумоти, хизмати, мулкӣ, оилавий ҳолатлари юзасидан бепарволик оқибатида йўл қўйган хатоси ёки алдаш билан боғлиқ бўлса ҳам, унинг аҳамияти бўлмайди. Муҳим томони шундаки, янглишиш никоҳнинг ўзи бўйича бўлмай, балки никоҳ тузишнинг сабаби бўйича бўлади. Масалан, куёв келиннинг кўз ўнгида ўз мавқеини кўтариш учун ўзини катта мутахассис сифатида кўрсатиши фикримизга асос бўлади;

б) никоҳ ёшига қўйилган шартнинг бузилиши. Оила кодексининг 51-моддасига биноан никоҳ ёшига етмаган шахс билан тузилган никоҳ ҳали никоҳ ёшига етмай никоҳга кирган шахснинг манфаатлари талаб қилган ҳолларда ҳақиқий эмас деб топилиши мумкин.

в) якка никоҳлилик тамойилининг бузилиши ҳам ушбу никоҳни ҳақиқий эмас деб топиш учун асос бўлиши мумкин. Бундай асос суд амалиётида бошқа асосларга қараганда кўп учрайди. Баъзи маълумотларга кўра, ҳақиқий эмас деб топилган никоҳлар ичида 97-98 фоизини якка никоҳлилик тамойилига риоя этилмаган ҳолларда юзага келган ишлар ташкил этади. Фақат якка никоҳда бўлиш, ахлоқ-одоб нормалари талабларига риоя қилиниши ҳар томонлама мустаҳкам оила қуриш имконини беради. Оилавий қонунлар никоҳланувчилардан ҳар бирининг фақат якка никоҳда бўлиб, бошқа никоҳда бўлмаслигини талаб этади. Бу талаб жамиятдаги ахлоқ-одоб, шаклланаётган

миллий истиқлол мафкураси ғояларидан келиб чиқади. Шунинг учун бу ахлоқий қоида қонун даражасига кўтарилиб, амалдаги қонунлардан тегишли ўрин олган.

3. Оиланинг ҳуқуқий асослари

Оила ҳуқуқи тушунчаси. Оила жамиятнинг табиий ва асосий ҳужайрасидир. У қанча мустаҳкам бўлса, жамият ҳам шунча мустаҳкам ва тез ривожланади. Жамиятимиз асоси-оила моддий ва ижтимоий жиҳатдан мустаҳкамланмоқда.

Оила аъзолари ўртасидаги муносабатлар ахлоқ-одоб ва ҳуқуқий қоидалар билан тартибга солинади. Оила ҳуқуқи ҳуқуқнинг мустақил соҳаси бўлиб, никоҳ, қон-қариндошлик, болаларнинг насл-насабини белгилаш, ота-она қарамоғидан маҳрум бўлган болаларни жойлаштириш шаклларида келиб чиқадиган муносабатларни ҳуқуқий тартибга солади.

Оила аъзолари ўртасидаги шахсий ва мулкӣ муносабатлар аҳамияти юқоридир. Шахсий муносабатларга, эр-хотиннинг фамилияси, болалар тарбияси, оила турмуши масалаларини ҳал қилиши, машғулот тури, касб ва турар-жой танлаш ҳуқуқлари киради.

Мулкӣ муносабатларга эса, эр ва хотиннинг никоҳ давомида орттирган умумий мулклари, шунингдек никоҳ қайд этилгунга қадар, бўлажак эр-хотиннинг умумий маблағлари ҳисобига олинган мол-мулклари, агар қонун ёки никоҳ шартномасида бошқача ҳолат кўрсатилмаган бўлса, уларнинг биргаликдаги умумий мулки ҳисобланади.

Ота-она ҳамда болаларнинг мулкӣ ҳуқуқ ва мажбуриятлари, оила аъзоларининг ва бошқа шахсларнинг алимент мажбуриятлари киради. Ҳуқуқий-демократик давлат, эркин адолатли фуқаролик жамиятида мулкӣ бўлмаган номулкӣ шахсий муносабатлар асосий белгилловчи, мулкӣ муносабатлар эса бўйсунувчи ҳосила характерга эга. Оилавий муносабатлар йиғиндисида мулкӣ бўлмаган шахсий муносабатларни устун бўлишлигининг сабаби, аввало насли давом эттириш ва болаларни тарбиялаш билан боғлиқдир.

Шундай қилиб, оила ҳуқуқи никоҳ тузиш тартиби ва шартлари, никоҳнинг тугатилиши, никоҳнинг ҳақиқий эмаслиги, оилада эр ва хотин ўртасида, ота-она билан болалар ўртасида, оиланинг бошқа аъзолари ўртасида келиб чиқадиган шахсий ва мулкӣ муносабатларни, фарзандликка олиш, васийлик ва ҳомийлик, болаларни оилага тарбияга олиш туфайли келиб чиқадиган муносабатларни, фуқаролик ҳолати далолатномаларини қайд этиш тартибларини белгилайдиган ҳуқуқий нормалар йиғиндисидан иборат.

Оила ҳуқуқининг тамойиллари (принциплари). Оила ҳуқуқи моҳиятини очиб беришда фақат унинг тушунчаси, предметини ўзига хос хусусияти ва шу билан бирга унинг энг муҳим тамойилларини ҳам инобатга олиш лозим, чунки унинг тамойиллари бу ҳуқуқ соҳасининг ўзига хос хусусиятларини акс эттиради.

Оила ҳуқуқи тамойиллари деганда, ушбу ҳуқуқ соҳасининг моҳиятини аниқлаб берадиган ҳамда ҳуқуқий мустаҳкамланганлиги сабабли умуммажбурий аҳамиятга эга бўлган асосий қоидалар тушунилади.

Оила ҳуқуқи тамойилларини ҳисобга олмасдан унинг нормаларини тўғри шарҳлаб ва қўллаб бўлмайди. Оила ҳуқуқи тамойиллари нафақат ҳуқуқни қўллаш амалиёти учун, балки шу билан бирга амалдаги оила қонунчилигининг моҳиятини англаш ҳамда унинг кейинги такомиллаштирилиши учун ҳам муҳим аҳамиятга эга.

Оила ҳуқуқининг асосий тамойиллари қуйидагилардан иборат:

1) Оилани жамият ва давлат муҳофазасида бўлиш ҳуқуқи. Оила жамиятнинг асосий бўғинидир ҳамда жамият ва давлат муҳофазасида бўлиш ҳуқуқига эга (Ўзбекистон Республикаси Конституцияси 63-модда).

А) Оила давлат ҳимоясида.

Оила давлат ҳимоясида дейилганда аввало вужудга келган оилаларни сақлаб қолиш ва уларни мустаҳкамлашга қаратилган давлат томонидан кўрилган чора-тадбирлар тушунилади.

Давлатнинг оила хусусидаги ғамхўрлиги авваломбор ҳукумат юритаётган кучли ижтимоий сиёсатда намоён бўлмоқда. Давлат раҳбарлигида амалга оширилаётган сиёсий, иқтисодий, ижтимоий ва маънавий ислоҳий чора-тадбирларнинг бош мақсади инсон, оила манфаатларини қаноатлантиришдан иборат.

Б) Оила жамият муҳофазасида.

Жамият томонидан оила муҳофаза қилинади дейилганда, мамлакатда мавжуд бўлган жамиятлар ва жамғармалар томонидан нодавлат нотижорат ташкилотларни оилага ҳам моддий, ҳам маънавий ёрдам беришлари тушунилади. Бу қоида мустақил Республиканинг Конституциясида белгиланган янги қоидадир.

Мамлакатимизда жамоат ташкилотлари ҳар хил жамғармалар ҳисобидан оилани мустаҳкамлаш, болалар манфаатини ҳимоя қилиш учун турли моддий ва маънавий ёрдам кўрсатиб келмоқда.

Мамлакатдаги жамоат ташкилотлар таркибига касаба уюшмалари, жамғармалар, ёшлар ва хотин-қизлар ҳаракатлари, касбий ассоциациялар, клублар ва бошқалар киради. Ҳозирги пайтда мамлакатимизда республика ва халқаро аҳамиятга молик 220дан ошиқ жамоат бирлашмалари фаолият кўрсатмоқда. Жумладан, 4 та сиёсий партия, 2 та ҳаракат, 46 жамият, 5 та қўмита, 24 ассоциация, 18 та тармоқ касаба уюшмалари, 35 та жамғарма, 15 уюшма, 32 та федерация, 31 та бошқа ташкилотлар мавжуд. Шунингдек, республикаимизда ҳисоб рўйхатига олинган 1500 вилоят, 20 дан ортиқ хорижий давлатларнинг жамоат ташкилотлари мавжуд¹¹.

Нима учун мамлакатимизда оилага жамият томонидан бу қадар катта эътибор берилмоқда? Чунки оила жамиятнинг бир бўлаги, узвий қисми бўлиб, унинг бош бўғинини ташкил этади. У қанча мустаҳкам бўлса, жамият ҳам шунча мустаҳкам бўлади.

¹¹ "Халқ сўзи", 1998 йил 20 август.

Оила айна вақтда жамиятнинг, аввало, унинг жамият манфаатлари билан чамбарчас боғлиқ эканлигида ҳамда ижтимоий вазифаларида яққол акс этади.

2) Барча фуқаролар-жинси, irqи, миллати, тили, дини, ижтимоий келиб чиқиши, эътиқоди, шахси ва ижтимоий мавқеидан қатъий назар қонун олдида тенглиги.

Оила ҳуқуқида барча фуқаролар миллати, irqидан қатъий назар тенг эканлиги ифодаланган "...барча фуқаролар бир хил ҳуқуқ ва эркинликларга эга бўлиб, жинси, irqи, миллати, тили, дини, ижтимоий келиб чиқиши, эътиқоди, шахси ва ижтимоий мавқеидан қатъий назар, қонун олдида тенгдирлар (Ўзбекистон Республикаси Конституцияси 18-модда). Бу халқлар дўстлигидан келиб чиқадиган ўзгармас қоида бўлиб оила ҳуқуқида ўз ифодасини топиб одамларни ҳар хил миллатга тегишли эканлиги ёки irqига мансублиги оилавий муносабатларда ҳеч қандай аҳамиятга эга эмаслигини англатади.

3) Ҳамма оилавий муносабатларда аёл билан эркак тенг ҳуқуқлидирлар.

Амалдаги Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 46-моддасига биноан, хотин-қизлар ва эркаклар тенг ҳуқуқлидирлар. Бу тамойил конституцион қоидага айланди.

4) Оилавий муносабатларда иштирок этувчиларни маънавий ва моддий қўллаб-қувватлаш ҳамда уларнинг ўзаро бир-бирига ғамхўрлик қилиши.

Бу тамойил оилавий муносабатларнинг мазмунидан келиб чиқиб улар моддий ҳисоб-китоблардан ҳоли бўлган бир-бирига муҳаббат, ҳурмат каби ҳиссиётларга асосланади. Оилавий муносабат иштирокчиларининг бир-бирига муносабати умум ахлоқий тамойилга ва маънавий меъёрлар билан тартибга солинади. Бу эса ҳуқуқий демократик давлатни муваффақият билан қураётган жамият аъзоларига хосдир.

Оила аъзолари ўртасидаги муносабатларнинг ҳуқуқий тартибга солиниши мана шу тамойилларга таянади ва уларга тўла мос келади. Баъзи ҳолларда қонун оила аъзоларининг ўз яқинларига ғамхўрлик қилиш мажбуриятини юклайди. Оила кодексининг 109-моддасига биноан вояга етган, меҳнатга лаёқатли болалар меҳнатга лаёқатсиз, ёрдамга муҳтож ўз ота-онасига таъминот беришлари ва улар тўғрисида ғамхўрлик қилишлари шарт.

5) давлат томонидан оналик, оталик ва болаликни муҳофаза этиш ва уларнинг манфаатларини ҳар тарафлама ҳимоя қилиш.

Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси 65-моддасини 2-қисми ва Оила кодексининг 4-моддаси 1-қисмига биноан оила, оналик, оталик ва болалик давлат ҳимоясидадир. Инсонни дунёга келишлиги жуда катта бахтдир. У муомала лаёқатига тўлиб мустақил равишда ўз хоҳиши билан никоҳ муносабатига кириб оиласида болалар туғилса унга берилган энг улуғ ном, унвон бу оналик, оталик ва болаликдир.

Оналик. Демократик ҳуқуқий давлат ва адолатли фуқаролик жамиятида оналикни ҳимоя этишга алоҳида аҳамият берилади. Чунки аёлнинг асосий вазифаси инсоният занжирини бардавом эттириш, оналик ҳам жамият ҳаётидаги муҳим бир иш бўлиб қолади. Оналикни бошқа ҳеч бир вазифа билан алмаштирилиши мумкин эмас.

Аёл киши учун дунёда оналик бахтидан буюкроқ бахт йўқ.

Она бўлиш, фарзанд кўриш, алла айтиш аёл учун бахтдир.

Оталик. Оила ҳукуқининг тамойили бўлган "Оналик ва болаликни муҳофаза қилиниши" жумласи ёнига амалдаги Оила кодексига "Оталик" деган сўз ҳам қўшилди. Бу мустақиллик шарофати туфайли бўлди. Чунки тўлиқ маънода "Оиланинг, оналик, оталик ва болаликнинг муҳофаза қилиниши" билан белгиланади.

Хотинни ҳомиладорлик даври бўлажак ота учун ҳам жиддий синовдир. Бу даврда эр бўлажак она ва бола тўғрисида ғамхўрлик қилиши, хотиннинг эсон-омон қутулиб олишга тайёрланиб бориши учун яхши шарт-шароит яратиб беришда қўлидан келганча ҳаракат қилиши лозим. Унга тегишлича руҳий-иқтисодий муҳитнинг яратилиши ҳомиладорликнинг соғлом кечишини таъминлайди.

Бола, ота-онанинг қувончи, фахри, бахти, эр-хотинни бир-бирига пайванд қиладиган ҳам фарзанддир. Болага меҳр-муҳаббат туйғуси оналарда жуда кучли бўлади. Она ўз боласини туғилмасидан анча аввал севишга ва унга жонини ҳам беришга қодир зот. Бола пайдо бўлганидан туғилгунга қадар онаси ҳисобига озиқланади, ривожланади. "Она ўз жонидан жон, ўз танидан тан адо этади", деб бежиз айтишмаган.

Барчага маълумки, болаларнинг ўзаро мулоқоти самимий, ниҳоятда табиий ва содда тарзда кечади. Лекин уларнинг ўз ота-оналари билан муносабатлари бирмунча мураккаб бўлиб, бу муносабат ота-онанинг фарзандига нисбатан кўр-кўрона, барча эркаликларга изн берувчи меҳр-муҳаббатидан тортиб кўпинча оталар томонидан қилинадиган ҳаддан зиёд қаттиққўлликкача бўлган турли-туман мулоқот услубларини қамраб олади.

Боланинг атрофидаги кишилар, хусусан, буви-бува, қариндош-уруғлар билан муносабати ҳам ўзига хос жиҳатларига кўра турлича тарзда кечиб, юқорида қайд этилган икки хил мулоқот услубидан бирмунча фарқ қиладди.

Бир хил мулоқотлар тарбиянинг ўта муҳим қуроли ҳисобланган сўз ва нутқ ёрдамида амалга ошиши туфайли бола руҳий саломатлигига кучли таъсир кўрсатади.

Кўпинча оила аъзолари болани жисмоний жазолашдан кўра сўз билан тарбиялашга ҳаракат қиладилар. Боланинг руҳий саломатлигига зарар етказмаслик учун биз катталар тарбиянинг сўз ва нутқ каби ўта таъсирчан васитасидан эҳтиёткорлик билан фойдаланганимиз маъқул. Болага кўрсатиладиган салбий таъсирлар сирасига ўшқариш, қўпол муносабатда бўлиш, ота-онанинг фарзандига беҳурматлик кўрсатиши кабиларни киритиш мумкин.

Кучли ҳаяжонланиш ҳолати кўрқув, ваҳима, хавотир, соғинч инсонга хос туғма хусусиятдир. Ўқитувчи ёки тарбиячининг айби билан бола кўрқув ва ҳаяжонга тушиши натижасида унда асаб хасталиги пайдо бўлиши мумкин. Буларнинг барчаси ота-оналардан ўз эътиборларини психология ва гигиена масалаларига қаратишни, фарзандининг руҳий саломатлигини сақлашга оид машғулотлар тизимидан фойдаланишлари лозимлигини кўрсатади. Чунки, айтиш мумкин, мактабгача тарбия ёшида болаларда бир умрлик руҳий саломатлик негизлари шаклланади.

Бола руҳий саломатлигининг бузилишига сабаб бўлувчи манбалар қаторида:

- ота-она ва оиланинг бошқа аъзолари билан номақбул муносабатда бўлиши;

- болани ақлий ёки жисмоний жиҳатдан ривожлантириш учун ўта фаоллик билан тарбиялашга интилиш мақсадида фарзандни ҳаддан зиёд кўп вазифалар юки остида эзиб қўйиш;

- болага муносабатда унинг шахсий хусусиятларини эътиборга олмасликлари;

- спорт секциясига эрта борган боланинг мураббийси билан ўзаро муносабатида нохушликнинг мавжуд бўлиши;

- боланинг атроф-теварақдагилар, жумладан, тенгдошлари билан салбий муносабатда бўлиши;

- оила аъзоларининг соғлом турмуш тарзига беъэтибор қарашлари мисол бўлади.

Ота-онаси, онаси (келин) билан бувиси (қайнона), ота-онаси билан тўнғич фарзандлар (ака, опалар) ўртасидаги уруш-жанжаллар, келишмовчиликлар табиий равишда бола асабининг таранглашувига сабаб бўлади.

Таъкидлаш жоизки, спорт секцияларида мажбуран, ўзгалар тазйиқи остида зўриқиб шуғулланиш, ақлий ва жисмоний машқларни ҳаддан ортиқ кўп бажариш бола асабининг бузилишига олиб келади, унда чарчоқ, уйқучилик, ақлий иш ва жисмоний машқларга нисбатан сусткашлик каби ҳолатларни келтириб чиқаради. Яхшиси фарзандингизнинг бетакрорлиги ва ўзига хослигини тўғри тушуниб, масалага унинг характер хусусиятларини ҳисобга олган ҳолда ёндашинг. Боланинг лаёқатларини сусайтириш ёхуд, аксинча, ҳаддан зиёд кучайтиришга интилиш ярамайди.

Фарзандингиз ўз тенгдошлари даврасида инсоний муносабатларга хос лидерлик ва итоаткорлик муҳитида, ўзининг кераклиги ёки ортиқчалигини сезиб, кимгадир ёқиши ёки ёқмаслигини ҳис этган ҳолда, турли-туман таассурот ва ҳиссиётлар қуршовида яшар экан, кучли кечинмаларни бошидан ўтказиши табиий. Албатта, бу хил кечинма ва ўзаро муносабатлар ҳиссий жиҳатларга эга бўлиб, болангиз руҳиятига таъсир этмай қолмайди.

Шундай пайтда фарзанднинг ҳиссиётларига бефарқ қарамаслик, унинг изтироб ва кечинмаларини англашга, ташвишларига шерик бўлишга интилиш зарур. Улғайишнинг машаққатли сўқмоқларида фарзандни қўллаб-қувватлаш ва унга энг яқин дўст бўлиб қолиш ота-онанинг инсоний бурчи ҳисобланади.

Бола руҳий саломатлигини сақлаш ва мустаҳкамлашнинг самарадор воситаларидан бири унда соғлом турмуш тарзига хос одатларни шакллантириш бўлиб, бунда фарзандингизни фаол ҳаракат режимига ўргатувчи кун тартибига, шахсий ва умумий гигиена (орастилик ва сариштилик) қоидаларига риоя қилишга, атроф-муҳитни муҳофаза қилишга, зарарли одатлардан сақланиш, жароҳатланиш ва яра-чақалардан ўзини эҳтиётлашга ундаш, унга тўғри жинсий тарбия бериш ва юқорида таъкидланганидек, тарбия жараёнида фарзандингиз билан мулоқотда психогигиена қоидаларига риоя қилишингиз ва бунга эришишингизнинг аҳамияти каттадир.

Аҳолисининг ярмидан кўпроғини 18 ёшгача бўлган вояга етмаган болалар ташкил этадиган республикада болалар ҳуқуқларини таъминлаш алоҳида аҳамиятга эга.

9) Болаларни мустақиллик ва миллий истиқлол мафкураси ғояси асосида тарбиялаш.

Мустақиллик ва миллий истиқлол мафкураси ҳамма замонларда ҳам энг долзарб сиёсий-ижтимоий масала, ҳар қандай жамиятни соғлом, эзгу мақсадлар сари бирлаштириб, унинг ўз мақсадларига эришиш учун маънавий-руҳий куч-қувват берадиган пойдевор бўлиб келган. Чунки, мафкура-жамиятда яшайдиган одамларнинг ҳаёт мазмунини, уларнинг интилишларини ўзида мужассамлаштиради. Болалар ўз тараққиёт йўлини, эртанги кун уфқларини ўзининг миллий ғояси, миллий мафкураси орқали белгилаб олишга интилишлари лозим.

"Оила-мафкуравий тарбиянинг энг муҳим ижтимоий омилларидан биридир. Чунки оила-жамият негизи бўлиб, кўп асрлик мустаҳкам маънавий таянчларга эга. Миллий мафкурамизга хос бўлган илк тушунчалар, аввало, оила муҳитида сингади. Бу жараён боболар ўғити, ота ибрати, она меҳри орқали амалга ошади.

Оиладаги соғлом муҳит-соғлом мафкурани шакллантириш манбаидир. Жамиятда ҳар бир оиланинг мустаҳкамлиги, фаровонлигини, ўзаро ҳурмат ва аҳилликни таъминлаш-миллий мафкурада кўзда тутилган мақсадларни амалга оширишда таянч бўлади"¹²

Оила ҳуқуқи тизими. Ижтимоий муносабатларнинг муайян турини тартибга солувчи оила ҳуқуқи қоидалари бетартиб жойлаштирилмасдан, маълум тизимга келтирилган. Оила ҳуқуқи – бу оила ҳуқуқи тузилиши, унинг муайян кетма-кетликдаги алоҳида институтлари ва меъёрлари таркибидир. Оила ҳуқуқи тизими объектив равишда тузилиб, оила ҳуқуқи предметига кирадиган ижтимоий муносабатларни ўзига хослигини акс эттиради, ҳамда ўзаро боғланган оилавий-ҳуқуқий институтларнинг бирлиги ва фарқланишида намоён бўлади.

Оила ҳуқуқи тизими ўз ичига умумий ва махсус қисмларни олади.

Умумий қисм, оила ҳуқуқининг махсус қисмидаги барча институтлар учун аҳамиятга эга бўлган меъёрлардан иборат, жумладан оила ҳуқуқининг асосий қоидалари ва вазифалари, оила ҳуқуқи томонидан тартибга солинадиган муносабатлар доираси ва ушбу муносабатлар субъектлари ва объектлари, оила ҳуқуқи манбалари; оилавий муносабатларга нисбатан фуқаролик қонун ҳужжатларининг қўлланилиши, шунингдек оила тўғрисидаги ва фуқаролик қонун ҳужжатларининг ўхшашлик бўйича қўлланилиши; оилавий муносабатларда маҳаллий урф-одат ва анъаналарнинг қўлланилиши (масалан, Оила кодекси 1-9-моддалар).

Умумий қисмга оилавий ҳуқуқларни амалга ошириш ва оилавий мажбуриятларни бажариш шартларини, оилавий ҳуқуқларни ҳимоя қилиш тартиби ва муддатларини ўрнатувчи меъёрлар киради (масалан, Оила кодекси 10-11-моддалар).

¹² Миллий истиқлол ғояси: асосий тушунча ва тамойиллар. –Т.: Ўзбекистон, 2000, -66 б.

Махсус қисм бир неча институтлардан ташкил топган бўлиб, бу институтларнинг ҳар бири ижтимоий муносабатларнинг муайян турини тартибга солади. Улар қуйидагилардан иборат:

- никоҳ (никоҳ тузиш шартлари ва тартиби, никоҳнинг тугатилиши, никоҳнинг ҳақиқий эмаслиги);

- эр ва хотиннинг ҳуқуқ ва мажбуриятлари (эр ва хотиннинг шахсий ҳуқуқ ва мажбуриятлари, эр-хотин мулкининг қонуний тартиби, эр ва хотин мол-мулкининг шартномавий тартиби, эр ва хотиннинг мажбуриятлар бўйича жавобгарлиги);

- ота-она ҳамда болаларнинг ҳуқуқ ва мажбуриятлари (боланинг насл-насабини белгилаш, вояга етмаган болаларнинг ҳуқуқлари, ота-оналарнинг ҳуқуқ ва мажбуриятлари);

- оила аъзоларининг алимент мажбуриятлари (ота-она ҳамда болаларнинг алимент ҳуқуқ ва мажбуриятлари, қариндошлар ва бошқа шахсларнинг алимент мажбуриятлари, алимент тўлаш тўғрисидаги келишув, алимент тўлаш ва ундириш тартиби);

- ота-она қарамоғидан маҳрум бўлган болаларни тарбиялаш шакллари (ота-она қарамоғидан маҳрум бўлган болаларни аниқлаш ва жойлаштириш, болаларни фарзандликка олиш, васийлик ва ҳомийлик, болаларни оилага тарбияга олиш (патронат);

- оила қонунчилигини чет эл фуқаролари ва фуқаролиги бўлмаган шахслар иштирокидаги оилавий муносабатларга нисбатан қўллаш.

Ҳуқуқ тизимида оила ҳуқуқи ҳуқуқнинг бошқа соҳалари билан турли туташда бўлади. Оила ҳуқуқи ҳуқуқ соҳаларининг шундай гуруҳида жойлашганки, у ҳуқуқнинг тартибга солувчи тизимости гуруҳларидан бири ҳисобланади. Бу гуруҳнинг барча соҳаларига муайян муносабатларни ижодий ташкил этиши учун қўлланилиши хосдир. Ушбу хусусияти билан улар ижтимоий муносабатларни муҳофаза қилиш вазифасини бажарувчи ва шу сабабли ман этиш орқали тартибга солувчи жиноят ҳуқуқидан фарқ қилади. Шу билан бирга, тартибга солувчи соҳалар орасида оила ҳуқуқи рухсат бериш орқали тартибга солувчи соҳалар гуруҳига мансуб (фуқаролик, меҳнат ҳуқуқлари каби). Бу гуруҳнинг барча соҳалари сингари, оила ҳуқуқи мажбурлаш орқали тартибга соладиган (масалан, маъмурий, молия ҳуқуқлари) соҳалардан фарқланади, чунки бу соҳалар асосан бир субъектнинг иккинчисига бўйсунishi ва бошқарув органлари далолатномалар асосида шаклланади. Рухсат бериш орқали тартибга солувчи ҳуқуқ соҳалари гуруҳида эса оила ҳуқуқи ўз предмети ва методи бўйича фуқаролик ҳуқуқига яқиндир.

Оилавий муносабатлар бошқа ижтимоий муносабатлар билан боғлиқ. Шу сабабли оила ҳуқуқи у ёки бу даражада деярли барча ҳуқуқ соҳалари билан ўзаро боғлиқ. Бироқ бу боғлиқликнинг даража ва шакллари турлича намоён бўлади. Ўзаро боғлиқлик аксарият ҳолларда оила ҳуқуқи ва ҳуқуқнинг соҳалари меъёрларининг биргаликда қўлланилишида ифодаланади.

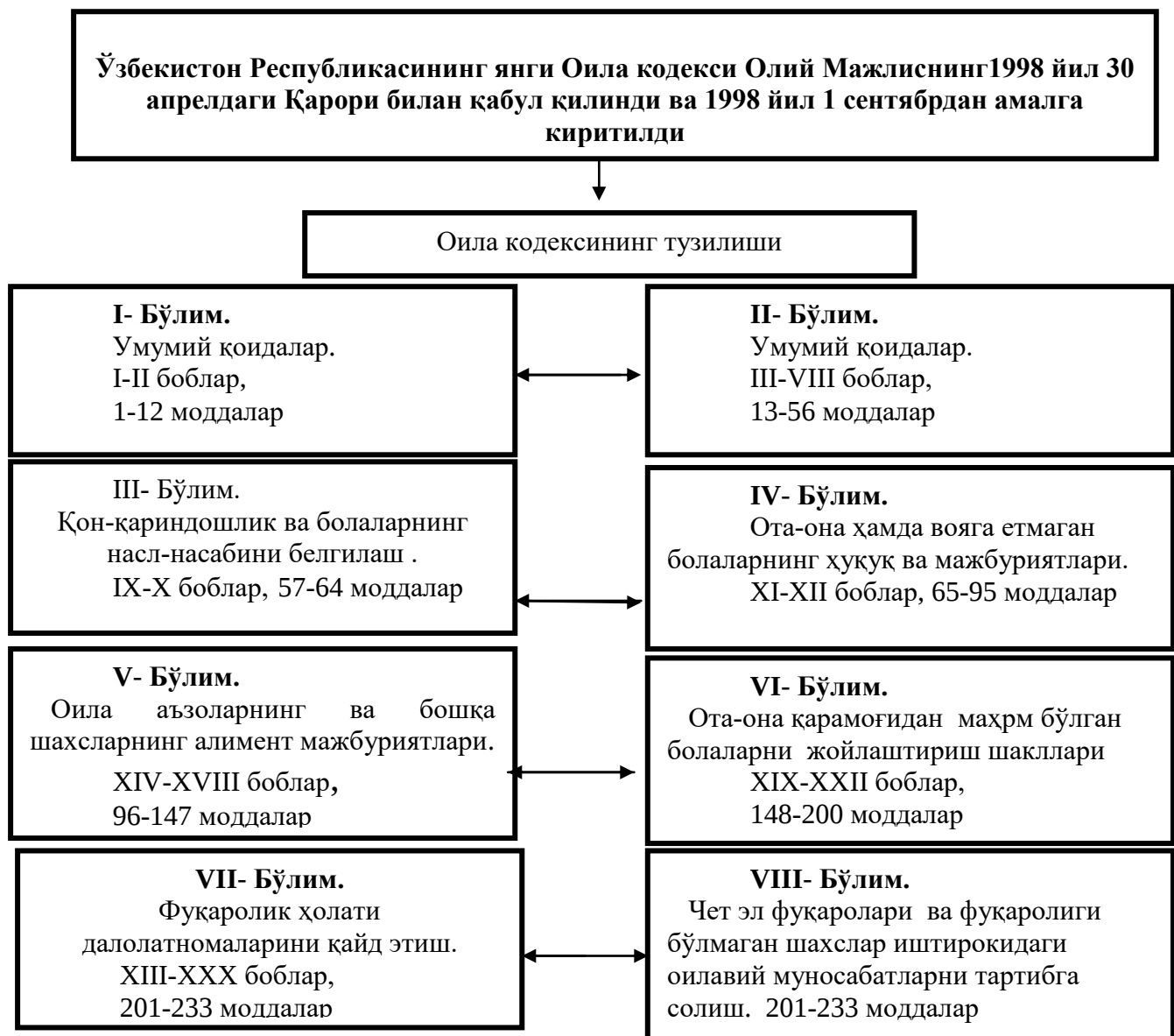
Оила ва фуқаролик ҳуқуқи меъёрлари ўртасидаги ўзаро боғлиқлик нисбати юқори даражададир. Қонунда тўғридан-тўғри кўрсатилган ҳолларда ўзаро боғлиқлик бир соҳа нормаларини иккинчи соҳа муносабатларида

қўлланилишида ифодаланади. "Ота рози-Худо рози" деган ҳикмат эса бағри кенг халқимиз ҳаётида отанинг мавқеи қанчалик юксак эканлигини акс эттиради. Фарзанд тарбияси учун раҳмат ҳам, лаънат ҳам, аввало, отага йўналтирилади. Баркамол оилага ҳамиша иродали, иймонли ота бош бўлган.

Оила ҳуқуқининг асосий тамойиллари Конституцияда ўз ифодасини топган. Улар жумласига оилани жамият ва давлат муҳофазасида бўлишлиги, оилада эркак ва аёлни тенг ҳуқуқлилиги, никоҳнинг ихтиёрий ва тенг бўлишлиги, ота-оналар ва болаларни асосий ҳуқуқ ва мажбуриятларидир.

Оила кодекси. Оила ҳуқуқининг асосий манбаи бутун кенг қамровли оила қонунчилигининг "ўзаги" Ўзбекистон Республикасининг Оила кодексидир. У 1998 йил 30 апрелда биринчи чақириқ Ўзбекистон Республикасининг Олий Мажлисининг ўн биринчи сессиясида қабул қилиниб, ўша йили 1 сентябрдан эътиборан амалга киритилди.

Оила кодекси 8 бўлим, 30 боб, 238 моддадан иборат.



Оила кодекси яна қуйидаги вазифаларни ўз олдига қўйди:

- халқаро ҳуқуқий қоидаларга асосланиб, тегишли миллий қонунлар ёрдамида оилани мустаҳкамлаш, болалар манфаатини ҳимоя қилиш;
- умуминсоний ва миллий қадриятлар асосида оилаларнинг барқарорлигини таъминлаш тизимини барпо этиш;
- мамлакатимиз иқтисодий тараққиётининг ҳозирги ғоят мураккаб даврида оилага бўлган эътиборни кучайтириш;
- хонадоннинг серфайзлиги, оила ҳаётининг раванқи, маънавиятининг юксалиши, турмушининг фаровонлиги асосан аёлларга боғлиқдир. Шунинг учун ҳам аёлларнинг оиладаги мавқеига, ҳуқуқий ҳолатига алоҳида эътибор бериш керак. Бунда ҳар бир оиланинг ўзига хос хусусиятини, миллатимизнинг ўзига хос жиҳатларини эътиборга олиш лозим;
- соғлом авлодни вужудга келтиришда миллий қадриятларимизга, халқимизнинг азалий анъаналарига, исломий ахлоқий-маънавий ақидаларга амал қилган ҳолда иш юритиш жоиздир;
- бўлажак оналарни тарбиялашда миллий мафкура, урф-одат ва анъаналарни кенгроқ қўллаш мақсадга мувофиқ;
- соғлом авлод ҳақида бола туғилмасдан олдин ғамхўрлик қилиш лозим;
- оила қонунларида белгиланган никоҳга ўтиш тартиби ва шартларини, оилада эр-хотин, ота-оналар билан болалар, оиланинг бошқа аъзолари ўртасидаги шахсий ва мулкӣ муносабатларни, фарзандликка олиш, васийлик ва ҳомийлик, болани тарбияга олиш туфайли келиб чиқадиган ҳуқуқӣ муносабатларни тартибга солишга эътиборни қаратиши;
- оила тўғрисидаги қонун ёш оилаларнинг бузилаётганлиги, тирик етимлар кўпаяётгани, айрим қиз-жувонларимизнинг ўз жонига қасд қилаётгани, нопок йўлга кираётгани сингари салбий ҳодисаларнинг олдини олишга қаратилиши керак эди.
- Янги кодексни тайёрлашда унга айрим ҳуқуқӣ нормаларни киритишда қуйидаги назарий қоидаларга асосландик.
 - оила ҳуқуқига хос демократик асосларга тобора қатъий амал қилиш;
 - аёллар ва эркакларнинг оилада тенг ҳуқуқлилигини таъминлаш;
 - оилавий ҳуқуқӣ муносабатларда иштирок этувчи субъектларнинг шахсий ва мулкӣ ҳуқуқлари суд томонидан ҳимоя қилинишини янада кенгайтириш;
 - оталик, оналик ва болалик ҳуқуқларининг, оилавий ҳуқуқнинг тартибга солинишини такомиллаштириш;
 - оила аъзоларининг шахсий ва мулкӣ ҳуқуқ ва мажбуриятларини янада тўла ва аниқ белгилаш;
 - оила ҳуқуқӣ нормалари фақат катта ёшдаги шахсларгагина эмас, балки кичик ёшдаги оила аъзоларига ҳам тарбиявий таъсир кўрсатишини таъминлаш;
 - оила қонунларида миллий ва маънавий қадриятларга, маҳаллий шароитдан келиб чиқадиган энг яхши удум ва анъаналарга алоҳида эътибор бериш ва бошқалар.

Шунингдек, Кодексга бажариладиган иш тартиб қоидаларини соддалаштириш бўйича ўзгаришлар киритилди;

Кодексдаги ҳар бир бобдаги янги ҳуқуқий қоидалар, уларнинг қонунчиликка кириб келиш сабабларини дарсликда батафсил ёритишга ҳаракат қилинди.

Қонун қабул қилингани ҳамма масала ҳал бўлди, дегани эмас. Қонун қабул қилинишини биринчи қадам деб тушунмоқ керак. Иккинчи, яъни асосий ҳамда амалий қадам фуқароларнинг ўзларига боғлиқ: ҳар қандай қонун эҳтиёжга айлангандагина тўлиқ амал қила бошлайди. Бунинг учун, табиийки, оила аъзолари уларни ўқиб, ўрганмоқлари ва амал қилмоқлари керак.

4. Оилада эр-хотин муносабатлари

Эр-хотин ўртасидаги муносабат қанчалик барқарор бўлса, оила ҳам шунчалик мустаҳкам бўлади. Эр-хотин муносабатлари шаклланишининг энг нозик ва ҳал қилувчи шакли бу - ёш оилаларда эр-хотин муносабатларининг ўзига хос ҳудудий, этник, жинсий, ёш ва индивидуал психологик хусусиятлари ҳисобланади. У ёки бу ёш оилага хос бўлган эр-хотин муносабатлари бошқа бир эр-хотинга мос келмаслиги мумкин. Чунки ёш оилани юзага келтирган эр-хотинлар турли хил шахслараро муносабатлар тизими, турлича таомилга эга бўлган оилаларда тарбияланган.

Албатта, ёш оила юзага келар экан, улар бир-бирларини севиб турмуш қуришганми, қариндош уруғчилик, таниш-билишчилик, совчилик, ҳисоб туфайлими ёки стереотип бўйичами, қандай бўлишидан қатъий назар никоҳнинг илк кунларида уларнинг бир-бирларига нисбатан бўлган ўзаро муносабатларида, эр-хотин ўртасидаги шахслараро муносабатларда эмоционал кўтаринкилик, ҳиссий ранг-баранглик даражаси юқори бўлади. Бир-бирларини маълум бир муддат севишиб оила қурган жуфтларда бундай эмоционал кўтаринкилик даражаси ниҳоятда юқори бўлади. Уларнинг бир-бирларига, ўз никоҳларига, ўзларининг бўлажак оилавий ҳаётлари ҳақидаги ният, орзу, умидлари эзгу, ижобий бўлади. Чунки ҳеч ким ва ҳеч қачон эртага бўлажак турмуш ўртоғим, янги оиламнинг янги аъзолари билан низо-жанжалга бораман, улар билан уришаман ва охир-оқибатда оилам бузилиб, ажрашиб кетаман, деб оила қурмайди. Инсон оила қураётган экан аҳил-иноқ яшаб, мурод мақсадга етишишни орзу қилади. Шунингдек, ёшлар оила қуриш арафасида ва никоҳларининг дастлабки кунларида турмуш ўртоғи тимсолида, ўзининг шу орзу-истакларига, мурод-мақсадларига етишишда ёрдам берувчи, уни қўллаб-қувватловчи, уни ҳар сония, ҳар онда тушунувчи ўз табиатига яқин одамани тасаввур қилади ва унга имкон қадар шундай ижобий, илиқ муносабатда бўлишга ҳаракат қилади.

Бироқ, ҳаётда, айниқса оилавий ҳаётда ҳамма нарса ҳам одам кутганидайин бўлавермайди. Оилавий ҳаётнинг ўзига яраша нотекисликлари, паст-баландликлари, мураккабликлари, муаммолари бўлади. Шундай мураккабликлардан бири ёш эр-хотиннинг янги ижтимоий статусга, мавқега: эр, куёв, уйланган, оилали йигит, хотин, келин, турмушга чиққан аёл

ролларига, ўзлари учун янги бўлган ижтимоий муҳитга, янги оилага мослашиш жараёни билан боғлиқ. Хўш бу янги шароитларга мослашиш жараёни кимда қандай кечади?

Албатта бу жараён йигитларда қизларга нисбатан енгилроқ кечади. Чунки улар, ўзбек оиласининг этник хусусиятларидан келиб чиққан ҳолда аксарият ҳолларда эрнинг уйида, унинг ота-онаси ва бошқа қариндошлари билан яшайди. Қизнинг эса никоҳдан кейинги ҳолати, олдингисидан кескин фарқ қилади. Биринчидан, у ўзи учун деярли янги бўлган, олдингисидан тубдан фарқ қиладиган муҳитга тушади ва бу мослашиш жараёнида қийинчиликларни юзага келтириш мумкин.

Улуғ аллома Муҳаммад Қошғарий уйланиш жараёни инсон ҳаётидаги масъулиятли давр эканлигига урғу бериш билан бирга мазкур жараёнда халқнинг асрий тажрибасида синовдан ўтган қуйидаги қоидаларга қатъий риоя этиш кераклигини алоҳида уқтиради: уйланадиган йигит ўз никоҳига олмоқчи бўлган қизни аввалдан кўрмоғи керак. Келин бўлмиш қиз тўрт нарасада, яъни, умрда, қоматда, молда ва насабда куёв бўлмиш йигитдан паст ва тўрт нарасада, яъни, хуснда, жамолда, сулҳда, одобу-иффатда ундан юқори бўлиши лозимлигини уқтириб ўтади. Аллома ўз асарида эр ва хотиннинг оилавий ҳаётни ташкил этишдаги масъулиятлари борасида ҳам тўхталиб ўтар экан қуйидагиларни баён этади, эр киши ўз асли аёлига яхши муомала қилиши, уни руҳий жиҳатдан осойишта бўлишини таъминлаши, яъни, ғазаблантирмаслиги, унга нисбатан олийжаноб бўлиши, мурувват кўрсатишини айтади. Агарда аёл киши такаббур бўлса ёки бирор бир жафо кўрсатса, аввал унга насиҳат қилиш асосида одобни ўргатиши, аёл яхшилик томонга юз бурса, уни авф этиши мақсадга мувофиқ деб билади. Аёл киши ҳам ўз навбатида муайян қоидаларга амал қилишига урғу беради, хусусан, аёл киши турмуш ўртоғининг рухсатисиз ҳеч жойга бормаслиги, ҳеч кимни уйига киритмаслиги, эрнинг мол-дунёсини сарф этмаслиги, ўз зиммасидаги масъулиятларини бажариши лозимлигини уқтиради.

Никоҳ фуқаролик ҳолати далолатномаларини ёзиш органида рўйхатдан ўтказилган вақтдан бошлаб никоҳ тузувчилар эр-хотин ҳисобланадилар ва шу пайтдан бошлаб улар ўртасида эр-хотинлик ҳуқуқ ва мажбуриятлари вужудга келади. Энди улар ўртасидаги муносабатлар ахлоқ-одоб қоидалари билангина эмас, балки қонунлар, ҳуқуқий қоидалар билан ҳам тартибга солинади. Бунда хотин-қизлар сиёсий масалаларда эркаклар билан тенг ҳуқуққа эга бўлганларидек, оилада ҳам барча шахсий ва мулкий масалаларда эркаклар билан тенг ҳуқуқлардан фойдаланадилар ва баб-баравар мажбуриятларга эгадирлар. Бу қоида Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 46-моддасида мустаҳкамлаб қўйилган. Эр-хотиннинг қайд этилган никоҳи натижасида вужудга келган ҳуқуқ ва мажбуриятлари икки хил-шахсий ва мулкий бўлади.

Шахсий ҳуқуқларнинг кўпи эр-хотиннинг никоҳ туфайли юзага келадиган ҳуқуқи каби, никоҳга ўтгунга қадар ҳам уларга тегишли бўлади. Масалан, фамилия танлаш ҳуқуқи, болалар тарбияси ва оила-турмуш масалаларини ҳал қилиш, машғулоти тури, касб ва турар жой танлаш ҳуқуқлари шулар

жумласидандир. Бундай ҳолатларда уларнинг меҳнат ва фуқаролик ҳуқуқи муомала лаёқатининг элементи бўлиб, оила ҳуқуқи соҳасига кирмайди. Никоҳ қайд этилган пайтдан бошлаб шахсий ҳуқуқлар эр ва хотиндан ҳар бирининг субъектив оила ҳуқуқини ташкил этади ҳамда фақат оилавий-ҳуқуқий муносабатда намоён бўлади. Демак, у, фақат шу маънода оилага оид қонун ҳужжатлари билан ҳимоя қилинади. Эр-хотиннинг ҳар бирига тегишли бўлган шахсий ҳуқуқ ва мажбуриятлар фақат оила ҳуқуқи билангина эмас, балки ҳуқуқнинг бошқа соҳалари билан ҳам тартибга солинади.

Фуқароларнинг шаъни ва қадр қиммати Ўзбекистон Республикаси Фуқаролик кодексининг 20-моддасига мувофиқ қўриқланади. Оилавий муносабатларда эр-хотиннинг шахсий ҳуқуқлари мулкӣ ҳуқуқларига нисбатан устувор аҳамиятга эга бўлиб, уларнинг ҳажми, мазмуни, характери эр ва хотиннинг оилавий ҳуқуқий муносабатларда қатнашувчи сифатидаги ҳуқуқий ҳолатини белгилаб беради.

Оилада эр ва хотиннинг тенг ҳуқуқлилиги. Бизнинг жамиятимизда улар аёл билан эркекнинг оилавий муносабатларда тенг ҳуқуқлилиги белгиланган. Бу тамойил тўла амалга оширилади ва моддий таъминланган. Эр-хотин мулкӣ ҳуқуққа тегишли бўлмаган шахсий ҳуқуқларига оид барча масалаларни биргаликда ҳал қиладилар. Улар оилада ҳамма шахсий ҳуқуқларда тенгдирлар.

Амалдаги қонунлар турмушга чиққан аёлни муомала лаёқатида ҳеч қандай чекламайди, уни эрига бўйсундириб, қарам қилиб ҳам қўймайди. Барча ҳуқуқий муносабатларда эр-хотин ҳуқуқнинг тенг субъекти ҳисобланиб, уларга баб-баравар ҳуқуқлар берилади ва тегишли мажбуриятлар ҳам юкланади. Ўзбекистонда эр ва хотин расмий жиҳатдангина эмас, балки оилада ҳам тенг ҳуқуққа эгадир. Оила ҳуқуқига асосан эр-хотин умумий хўжалик ишларини биргаликда, ўзаро ҳамжиҳатлик асосида олиб борадилар. Улар бир-бирларига маънавий ёрдам бериб, кўмакдош бўлиб яшайдилар, ҳамма масалаларни бамаслаҳат ҳал қиладилар.

Эр ва хотиннинг фамилияси. Фамилия танлаш ҳуқуқи эр-хотиннинг муҳим шахсий ҳуқуқларидан ҳисобланади. Оила кодексини 20-моддасига биноан, “Никоҳ тузиш вақтида эр ва хотин ўз хоҳиши билан эри ёки хотинининг фамилиясини умумий фамилия қилиб танлайди ёки уларнинг ҳар бири никоҳгача бўлган ўз фамилиясини сақлаб қолади.

Эр ва хотиннинг болалар тарбияси ва оила турмуши масалаларини ҳал қилиши.

Болалар тарбияси ва оилавий турмушнинг бошқа масалаларини эр-хотин томонидан биргаликда ҳал қилинади. Эр-хотин никоҳдан ўтар экан, оила қувончи ва ташвишларини бирга тортишга ва оила бахт-саодати учун биргаликда меҳнат қилишга аҳдлашадилар.

Эр-хотин ўз фарзандларини вояга етгунларига қадар боқиш ва тарбиялашга мажбурдир. Оилавий турмушнинг ҳамма масалалари, - умуман, оила манфаатлари ва, айниқса, вояга етмаган болалар манфаатларини назарга олган ҳолда, эр-хотин томонидан ўзаро розилик асосида биргаликда ҳал этилади.

Амалдаги қонун ҳужжатларида ҳомиладор аёл ҳамда касал эр ёки хотиннинг манфаатларини қўриқлаш ва таъминлашга алоҳида эътибор берилади.

Болалар тарбияси ва оилавий турмушнинг айрим масалалари ҳал қилишда розилик бўлмаса, эр-хотиндан ҳар бири ёки уларнинг иккаласи биргаликда вужудга келган низони ҳал қилиш учун тегишли давлат органига мурожаат этиш ҳуқуқига эгадирлар. Эр-хотин ўртасида болалар тарбиясига оид низолар, болаларга фамилия ёки исм бериш масаласидаги келишмовчилик васийлик ва ҳомийлик органи томонидан ҳал қилинади.

Эр ва хотиндан бири уй-рўзғор ишларини юритиш, болаларни парвариш қилиш билан банд бўлган ёки бошқа узрли сабабларга кўра мустақил иш ҳақи ва бошқа даромадга эга бўлмаган тақдирда ҳам эр ва хотин умумий мол-мулкка нисбатан тенг ҳуқуққа эга бўлади”.

Эр-хотиндан ҳар бирининг совға сифатида никоҳ тузишдан кейин олган мулклари, жумладан, тўй муносабати билан ёки тўйдан кейин олган совғалари, агар улар умумий фойдаланиш буюмларидан иборат бўлса, эр-хотиннинг биргаликдаги умумий мулки таркибига киради.

Эр-хотин муносабатларида оилавий низоларнинг ҳам аҳамиятли томони мавжуд. Хўш, энг эзгу ниятлар билан, бир-бирларини севиб оила қурган ёшлар нега оила қуришгандан кейин уларнинг ўзаро муносабатларида низо-жанжаллар рўй беради? Улар нима учун урушадилар? Умуман эр-хотинлик ҳаётида низоларсиз, уруш жанжалларсиз ҳам яшаса бўладими? Бу каби саволларни яна кўп давом эттириш мумкин.

Халқимизда бир гап бор: Ошсиз уй бўлиши мумкин, лекин низосиз уй бўлмайди. Фақат, низонинг низодан фарқи бор.

Аксарият муваффақиятли оилаларда тарбия топган йигит-қизлар ўз ота-онаси оиласини, уларнинг турмуш тарзини, бир-бирларга нисбатан бўлган ўзаро муносабатларини ва қатор шу қабилабон оилаларнинг бўлажак оилавий ҳаётлари учун идеал деб олишади ва улар ҳам оила қуришганларидан сўнг ўғил болалар худди ўз отасидек ва қизларимиз ўз оналаридек «ота», «она», «эр», «хотин» бўлишни орзу қиладилар. Чунки улар ўз ота-оналари мисолида, бир-бирларига нисбатан салбий муносабатда бўлувчи, бир-бирлари билан низолашиб турувчи эр-хотинларни кўрмаганлар. Мабодо бундай вазиятлар ва низолар юзага келиб қолгудек бўлса ҳам, уларнинг ота-оналари бу ҳолатни фарзандларига сездирмасликка ҳаракат қиладилар. Бундан ташқари оммавий ахборот воситалари орқали намунавий аҳил, бахтли оилалар ҳақида бериб бориладиган материалларда ҳам аксарият қолларда эр-хотинлик муносабатларини бир ёқдама, фақат яхши томондан кўрсатиш анъаналари мавжуд. Буларнинг ҳаммаси ёшларда оилавий ҳаёт ҳақида бир ёқлама ижобий тасаввурларнинг шаклланишига асос бўлади.

Шунингдек, ёш оилада эр-хотинларнинг ўзаро муносабатлари ривожланишининг ўзига хос қонуниятлари, айниқса, ёш ўзбек оиласида унинг этник, ҳудудий хусусиятларидан келиб чиққан ҳолда ёш келин ва куёвнинг янги ижтимоий шароитларга мослашиши жараёни билан боғлиқ қийинчиликлар эр-хотин муносабатларида низоли вазиятлар ва низоларни

юзага келтириши мумкин.

Ўтмиш донишмандаридан бири ҳақли равишда эр-хотин низоларини гармдориға қиёслаган экан. Гармдори аччиқ, лекин у меёрда бўлса иштаҳани очади, меёридан ортиб кетса, оғиз, лаб, тилни куйдириши, нохуш ҳиссиётларни юзага келтириши мумкин. Низоли вазиятлар ҳар қандай оилада у ёки бу даражада юзага келади. Оила қандай бўлишидан қатъий назар низолардан мутлақо холи (ҳимояланган, қафолатланган) бўла олмайди. Чунки оиладаги шахслараро муносабатлар одатда низосиз бўлмайди. Бу низолар маълум даражада эр-хотин муносабатларини ривожлантирувчи катализатор вазифасини ўтайди. Лекин низонинг низодан фарқи бор. Улар келиб чиқиши, ташқи ифодаланиши, такрорланиб туриш тезлиги (сони) ва ниҳоят оқибатларига кўра бир-бирларидан фарқланади.

5. Мустаҳкам оила асослари

Оила ҳар бир халқнинг, миллатнинг давомийлигини сақловчи, миллий қадриятларнинг ривожини таъминловчи, маънавий ва жисмоний баркамол авлодни дунёга келтириб тарбияловчи муқаддас маскандир. У “жамият” деб аталмиш оламнинг пойдеворини ташкил этади. Давлатимиз томонидан оиланинг ижтимоий-иқтисодий манфаатларини таъминлаш, уй меҳнати ва маданий-маиший турмуш шароитини яхшилаш, оиланинг маънавий-ахлоқий асосларини ривожлантириш, кўп болали, кам таъминланган, қаровчисини йўқотган, ночор оилалар, ногиронлар, етим-есирлар, ёлғиз кексалар, беморларни ижтимоий қўллаб-қувватлаш, оилада жамият талабларига мос инсонларни тарбиялаш борасида амалга оширилаётган ишлар бутун дунё халқларининг диққат-эътиборига сазовор бўлмоқда.

Мустақиллик йилларида Ўзбекистонда оила, она ва болаликни ижтимоий ҳимоя қилиш масалаларига давлат сиёсатининг асосий вазифаларидан бири сифатида эътибор қаратилди. Конституциянинг 65-моддасида эътироф этилганидек, “Оналик ва болалик давлат томонидан муҳофаза этилади”. Шунингдек, Конституциянинг 64-моддасида қайд этилганидек, “давлат ва жамият етим болаларни ва ота-оналарининг васийлигидан маҳрум бўлган болаларни боқиш, тарбиялаш ва ўқитишни таъминлайди, болаларга бағишланган хайрия фаолиятларини рағбатлантиради”.

Республикамызда оила, оналик ва болаликни ижтимоий муҳофаза қилиш, уларнинг ҳар томонлама камол топиши ва фаровонлиги учун шарт-шароитлар яратиш давлат томонидан қафолатланади. Демак, мустақиллик йилларида Ўзбекистонда оила институтини амалда мустаҳкамлаш борасида талай ижобий ишлар амалга оширилмоқда. Энг аввало оила ва никоҳ муносабатларини такомиллаштиришнинг қонуний базаси яратилди. Ўзбекистон Республикасининг янги Оила кодекси Олий мажлисининг 1998 йил 30 апрелдаги Қарори билан қабул қилинди ва 1998 йил 1 сентябрдан амалга киритилди. Бундан ташқари, Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси томонидан қабул қилинган бошқа қатор Кодекс ва қонунларда ҳам бевосита оила аъзоларининг, жумладан, хотин-қизлар ва болаларнинг манфаатлари ҳимоя қилинган.

Қонунларнинг амалдаги ижроси мустақиллик йилларида қабул қилинган ва амалиётга жорий этилган Ўзбекистон Республикаси Президентининг Фармон ва Фармойишлари, Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг ўнлаб қарорлари асосида таъминланади, уларда айнан оиланинг ижтимоий-иқтисодий салоҳиятини мустаҳкамлаш, кам таъминланган оилалар сонининг оила аъзолари бандлигини таъминлаш, меҳнат ҳуқуқларининг кафолатланиши орқали камайтириш чоралари белгиланган. 1994 йилдан буён қабул қилинаётган ва амалда муваффақият билан ижроси таъминланаётган Давлат дастурларида кўп болали ва кам таъминланган оилалар, оналик ва болаликнинг давлат томонидан муҳофаза этилиши ўз аксини топмоқда. Буларнинг энг муҳимлари:

- Президентимизнинг “Ўзбекистон хотин-қизлар кўмитасини қўллаб-қувватлаш борасидаги қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги Фармони (25 май 2004 й.) ва Вазирлар Маҳкамасининг Фармон ижросини таъминлаш бўйича 299-чи сонли қарори;

- “Фуқароларга хизмат кўрсатиш учун бирвақтлик ёрдам пуллари тўғрисида” Вазирлар Маҳкамасининг қарори(2002 йил);

- “Олий ўқув юртларида тўлов-контракт асосида таҳсил олиш учун умумтаълим кредитларини тақдим этиш тўғрисида” Вазирлар Маҳкамасининг қарори (2001 йил);

- “Болалик оилаларни ижтимоий қўллаб-қувватлашни кучайтириш бўйича чора-тадбирлар тўғрисида” Вазирлар Маҳкамасининг қарори (1996 йил);

- “Ишлаётган нафақахўрларга нафақаларни тўлаш тўғрисида” Ўзбекистон Республикаси Президентининг қарори (1995);

- “Кам таъминланган оилаларни ижтимоий ҳимоялашни ташкил қилиш масалалари ҳақида” Вазирлар Маҳкамасининг қарори (1994 йил);

- “Ёш оилаларни моддий ва маънавий қўллаб-қувватлашга доир қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги Ўзбекистон Республика Президентининг 2007 йил 18 майдаги Фармони ва бошқа ўнлаб Фармон, норматив ҳужжатлар ва қарорларни келтириш мумкин.

Юртимизда оилани мустаҳкамлаш борасидаги давлат сиёсатининг афзаллиги шундаки, давлат оиланинг ўзига хос суверен тузилма сифатида қадрлайди, унинг ички ишларига аралашмайди, лекин у ёки бу сабабларга кўра, оилада баъзи қийинчиликлар пайдо бўлган бўлса, маҳаллий ўзини-ўзи бошқариш органлари, маҳалла кўмиталари, унда фаолият юритаётган жамоатчилик комиссияларига мурожаат қилиб орқали фуқаролар ўз манқаатларини ҳимоя қилишлари ва давлатнинг мададига эришишлари мумкин.

Икинчи томондан, оила икки оиланинг, унда тарбияланаётган икки ёшнинг ихтиёрий келишуви, танловидан ҳосил бўлган иттифок бўлгани учун ҳам ушбу жараёнларга ҳам аралашмайди, чунки бу шахсий муаммо. Лекин давлат фуқароларнинг “эркин никоҳлари”га, хоҳлаган пайтда хоҳлаган инсон билан ўзи билганича никоҳга кириб ёки кирмай яшашига бефарқ бўла олмайди. Чунки бу жамиятнинг ахлоқий томирларини кесиши мумкин. Шунинг учун турли хил оилани қўллаб-қувватловчи тузилмалар борки, улар оила-никоҳ борасидаги

ноҳақликлар бўлган шароитда, оилада бир ёки бир неча аъзонинг инсоний манфаатлари таҳқирланган шароитда, фарзандлар ота-онасининг ножўя ҳаракатлари туфайли кўчада қолиб хавфи пайдо бўлганда ўзининг жамоатчилик ташкилотлар, жумладан, хотин-қизлар комиссиялари, яраштириш комиссиялари, “Оила” марказлари, оқсоқоллар орқали бу каби салбий ҳолатларнинг олдини олиш ва бартараф этиш бўйича аниқ чора-тадбирлар кўради, керак бўлса, уларни ҳукумат дастурлари ёки қарорлари асосида мустаҳкамлайди.

Оиланинг мустаҳкам ва барқарор бўлиши унинг аъзолари саломатлигига, ота-оналикка психологик жихатдан тайёрлигига бевосита боғлиқ бўлгани учун ҳам мамлакатимизда бу борада аниқ механизмлар ишга солинган. Жумладан, Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг никоҳланувчи шахсларни тиббий кўрикдан ўтказиш тўғрисидаги 365-сонли қарорининг амалда жорий этилиши, академик лицейлар ва касб-ҳунар коллежларида ўқитилаётган “Оила психологияси” курсларининг узлуксиз таълим тизимига киритилганлиги кабиларнинг давлат томонидан молиялаштирилаётганлиги ҳам фикримизнинг далилидир.

Оила сиёсатининг узоқни кўзлаган, истикболли йўналиши жамиятда оила институтини мустаҳкамлашга қаратилгандир. Бундай сиёсатнинг фуқаролар томонидан англаниши уларда оила-никоҳ муносабатларига нисбатан чексиз масъулият ҳиссини, ўзи қурган оилага нисбатан ғурур ва уни қадрлаш психологиясини шакллантиради.

Мустаҳкам оилада тарбиянинг ўзига хослиги шундаки, у болаларга ота-оналарнинг ота-оналик, қон-қариндошлик хислатларини узатиб, шахснинг умумий ва ҳиссий ривожланишини таъминлаб қолмай, балки шахснинг мавжуд имкониятларини ва ахлоқий камолотини ҳам ўстиради. Шу сабабли оилавий тарбия доимо мавжудлиги, кўрсатмалилиги ва сержилолиги билан ажралиб туради. Унда асосий вазифани халқ, одобга доир тадбирларни болага тўғри ўргатиш, маслаҳат бериш, катталар тажрибасигина эмас, балки оиланинг яшаш тарзи, муҳити, ота-оналарнинг касб-ҳунари, оила аъзоларининг маънавий-руҳий муносабатлари бажаради.

Замонавий оилалар мавжуд жамият билан узвий боғлангандир. Шаҳарларнинг ўсиши, яшаш шароитларининг яхшиланиши, халқнинг моддий ва маданий турмуш савиясининг ошиши ёшларни баркамол инсон қилиб тарбиялашга таъсир қилади. Буларга миллий қадриятларга содиқлик, диний амалларга ҳурмат, болаларни яхши, хайрли ишларни қилишга ундаш, ўз сўзида туриш, катталарнинг ёшларга намуна бўлиши, сабр-тоқатли бўлиши, ёш хусусиятларининг инобатга олиниши, муносабатларнинг ҳамкорлиги, ўзаро ҳурмат тамойиллари асосида қурилиши киради.

Замонавий оилада бола уч авлод вакиллари: ота-она, буви-бувалар, уларнинг қариндош-уруғ ва таниш-билиш, ёру-дўстларининг мураккаб ўзаро муносабатлари кечадиган муҳитда ўсиб улғаяди.

Бугунги кунда давлатимиз томонидан Оналар ва болаларнинг репродуктив саломатлигини муҳофаза қилиш борасида ҳам ишлар амалга оширилмоқда.

Оилавий анъаналар, расм-русумлар ва одатлар орқали болаларимиз онгига миллий ғояни ва истиқлол мафкурасини сингдиришни таъминловчи психологик омиллар ва шарт-шароитларни аниқ билиш ўта долзарб ва муҳим вазифадир. Халқ педагогикаси ва психологиясида мафкуравий таъсирчан омиллар моҳиятини билиш, янгича расм-русумлар маросимларнинг аҳамиятли томонларини кундалик турмуш тарзига айлантириш ёшлар эътиқодига самарали таъсир кўрсатувчи педагогик технологияларга киради.

Замонавий оила тарбиясининг психологик асоси ўзида инсонпарварлик, ҳамкорлик ғояларини ифодалаб, халқнинг умумий қизиқиш ва интилишларини акс эттиргани учун кўп ҳолларда жамиятни бирлаштириб, унинг равнақи учун хизмат қиладиган омил ҳисобланади, бу том маънода моҳиятан ўзбек оилаларида ўз ифодасини сақлаб қолган. Бу қадрият “оилавий бурч”, “ҳамжихатлик руҳи”, “фидойилик”, “ватанпарварлик”, “оилавий қадриятларга садоқат”, “катталарга ҳурмат”, “кичikka ғамхўрлик” каби тушунчаларга асосланади.

Ҳозирги даврнинг моҳиятидан келиб чиқиб оилаларнинг ижтимоий таркиби ҳам ўзгармоқда, бу эса ўз навбатида оила таркибида, турмуши ва унинг қиёфасида жиддий ўзгаришларни вужудга келтирмоқда. Шунини алоҳида таъкидлаш лозимки, ўзбек оилаларида бундай таркибий ўзгариш, янгича муносабатлар тарихий таркиб топган миллий ўзига хосликни йўқотишга эмас, балки оилалардаги муносабатларнинг ҳар томонлама педагогик нуктаи назардан ривожланишига, кўп миллатли республикаимиз аҳолиси урф-одатлари, анъаналарининг уйғунлашувига, мазмунан бойишига сабаб бўлмоқда. Катталарга ҳурмат ва бўйсиниш ўзбек оилаларидаги анъанавий тарбия услубларидан биридир. Оилада болаларни тўғри тарбиялаш, ота-оналарнинг ва катта ёшдаги барча кишиларнинг намунаси бола шахсини шакллантирувчи, унинг дунёқарашига, хулқ-атворида, жамоа орасида ўзини тута билишига тайёрловчи омилдир. Айнан оила болани қадам қўйдиради, унинг ўзига хос хусусияти ва маънавий қиёфасининг шаклланишига асос солади. Ёш авлоднинг қизиқиш ва тиришқоқлиги, меҳнатсеварлиги биринчи навбатда оила ва ундаги тарбиявий ҳолатларга боғлиқдир.

Оиладаги тарбиявий жабҳаларнинг савияси унинг тузилишига, кўп болалик ёки кам болалик, икки ёки уч авлоднинг биргаликда яшаши, ота-онанинг мавжудлиги ёки улардан бирортасининг йўқлиги, ҳар икки жинсдаги болаларнинг борлигига, ота-оналарнинг маълум савиясига, оила аъзоларининг ижтимоий аҳволига, болалар тарбияси бўйича ўз бурчларини ҳис этишлари, эр ва хотиннинг тарбиявий жабҳаларга муносабати каби ижтимоий омилларга боғлиқ. Шунингдек, оилавий тарбиянинг ўзига хос хусусиятларини аниқлашда оила тузилишининг миллий ўзига хослигини ва миллий анъаналардан фойдаланиш даражасини ҳисобга олиш лозим.

Оила аъзоларининг бурчлари ва вазифалари. Ҳар бир инсон бахтли оила кураман, яхши, комил фарзандли бўламан деган мақсадда оила куради. Бу мақсадга эришиш учун эр ва хотин, ота-она ва фарзанднинг бир-бири олдидаги вазифаларини, бурчларни, оилавий тарбиянинг муҳим омилларини билиб иш кўриш зарур.

Ота-онанинг фарзанд олдидаги бурчлари:

- фарзандга чиройли исм қўйиш;
- инсоний хислат ва фазилатларни таркиб топтириш;
- саводини чиқариш;
- иқтидорига қараб ривожлантириш;
- касб-ҳунар ўргатиш;
- уйлантириш, турмушга чиқариш;
- уй-жой билан таъминлаш;
- фарзандлар орасидаги мерос тақсимотида адолатли бўлиш.

Фарзанднинг ота-она олдидаги бурчлари:

- ота-онанинг насиҳатларига қулоқ солиш, меҳрибон, ғамхўр бўлиш, ота-онага ва оила ишларига ҳам маънавий, ҳам иқтисодий ёрдам бериш;
- одоб-ахлоқда, ишда, илм-ҳунар ўрганишда ўрнатилган бўлиш;
- ота-оналарнинг нимага муҳтож эканликларини қалбдан ҳис қилиш, уларнинг орзу-ниятларини амалга оширишда ёрдам бериш;
- оила аъзоларига иззат-ҳурмат билан қараш, ўз бурчларини масъулият билан бажариш.

Оилавий тарбия мураккаб, у ўзига хос хусусиятларга эга. Ҳар бир ота-она фарзандларини тарбиялаш борасидаги бурч ва масъулиятларини англашларига боғлиқ. Бунда нормал, соғлом оилавий муҳит, ота-онанинг обрўси, тўғри кундалик режим, фарзандни ўз вақтида билим олишга, ўқишга, китобларга, меҳнат қилишга жалб қилишлари ҳам аҳамиятли ҳисобланади. Аввал ҳам, ҳозир ҳам бундан кейин ҳам таъкидланганидек ақлли, фаросатли, тафаккурга бой, фазилатли инсоннинг тарбияси оиладан бошланади. Оилада тарбия ишларини тўғри амалга ошириш учун энг аввало ота-онанинг ўзи тарбияланган бўлиши лозим. Ота-онанинг дид-фаросати, қизиқиши, эҳтиёжлари, интилишлари, мақсад ва вазифалари, биргаликда билим олиши, ишлаши, дам олиши, зиддиятларни, муаммоларни ўзаро тушуниб ҳал эта олишлари, фарзандларни болалигидан бошлаб мустақилликка, одамлар билан ижобий муносабатга ўргатиб борилиши мустаҳкам, соғлом оила муҳитини вужудга келтиради.

Оилада эркак ва аёл қонунан тенг ҳуқуқли, лекин уларнинг биологик, жисмоний ва руҳий тузилиши нуктаи-назарида бундай тенглик йўқ. Шунинг учун эркак ва аёлнинг вазифалари, фарзандларни тарбиялаш, оила меҳнати ва юмушлари тақсимоти масалаларида бир мунча тафовутлар мавжуд.

Эркакнинг **вазифаси** – оилани иқтисодий, маънавий таъминлаш. Оилани хавф-хатардан ҳимоя қилиш, аёли ва фарзандларининг қувонч-ташвишларига шерик бўлиш, уларга ғамхўр бўлиш.

Аёлнинг **вазифаси** – оилада фарзанд тарбияси билан шуғулланиш. Оила юмушларини ўз вақтида бажариш, оилада ижобий психологик муҳит яратиш.

Эркак ва аёлнинг вазифалари шулардангина иборат эмас, албатта. Бу вазифаларнинг барчасини кўрсатиб ўтишнинг ҳеч қандай иложи йўқ. Ҳар бир инсон ўз тафаккурини ва ақлини ишга солган ҳолда ўз вазифасини ва бурчларини аниқ билиб олиши ва уларни масъулият билан бажариши лозим.

Оилада фарзанд тарбиясининг педагогик-психологик хусусиятлари.

Оиланинг асосий устуни – бу эр-хотиннинг ўзаро иззат-ҳурмати, хушмуомала ва ширинсўзлиги, бир-бирига ёрдам бериши ва ҳамжиҳатлигидир. Бу болалар тарбиясида ҳам муҳим аҳамиятга эга. Чунки фарзанд айтилган насиҳатни эсидан чиқариши мумкин, лекин кўрганини ҳеч қачон эсдан чиқармайди. Тарбиянинг бу жиҳатига эътибор бериш лозим.

Ота-она ва фарзандлар орасидаги адолатнинг ахлоқий ва ҳуқуқий бузилишлари салбий сифатларнинг пайдо бўлишига олиб келади. Оилада болаларнинг ёшлигидан бошлаб яхши сифатларини шакллантириб боришга жиддий эътибор бериш лозим, ҳаётий масалаларни ҳал қилишда ота-онанинг билими, маънавияти, ўзини тутиши, юриш-туриши катта аҳамиятга эгадир.

Фарзандлар одамлар орасида адолатпарварлик хислатларини камол топтиришда ўрناк кўрсатиш, тушунтириш ва уқтириш, рағбатлантириш, огоҳлантириш, танбеҳ бериш, уялтириш, суҳбат, мунозара ва баҳс каби усуллардан фойдаланиш мумкин.

Замонавий оила тарбиясида ижобий жараёнлар билан бирга салбий ҳолатлар ҳам кенг ўрин тутди. “Соғлом оиладан чиққан жиноятчи” – бу атама ҳозирги кунда юристлар, педагоглар ва социологларни, вояга етмаганлар ишлари билан шуғулланувчиларни ўйлантириб қўймоқда. Баъзи маълумотларга кўра, кўплаб шаҳар ва вилоятларда жиноятга тортилган ёшларнинг кўп қисми ўзига тинч, моддий жиҳатдан яхши таъминланган оилаларда тарбияланганлиги аниқланган. Уларни ота-оналарининг ёмон намунасини олган ёки моддий жиҳатдан қийналган, тор квартирали шароитларда яшаган дейишга асосимиз йўқ. Унда сабаби нимада? Деган савол туғилиши табиийдир. Ҳар қандай ҳолда ҳам асосий сабабини оиладан, унинг ҳаёт босқичларидан маънавий-ахлоқий турмуш тарзидан, кадр-қимматидан ахтариш лозим.

Ҳозирги замон оилаларида ўсиб келаётган ёш авлодни ҳар томонлама тарбиялашнинг барча васиталари, шакл ва услублари кенг қўлланилмоқда. Олиб борилган кузатишлар натижасида болалар тарбиясида ота-оналарнинг эр ва аёл сифатидаги фаоллик даражаси турлича эканлигининг гувоҳи бўлдик. Уларнинг болалар тарбиясига таъсир даражаларини қуйидаги гуруҳларга бўлиш мумкин:

- 1. Оилада ота ва она бир хил таъсир кўрсатади.**
- 2. Оилада отанинг таъсири кучли.**
- 3. Оилада онанинг таъсири кучли.**
- 4. Оилада ота йўқ (вафот этган, ажралишган, кетиб қолган).**
- 5. Оилада она йўқ (вафот этган, ажралишган, кетиб қолган).**
- 6. Оилада ўғай отанинг таъсири кучли.**
- 7. Оилада ўғай онанинг таъсири кучли.**

Умуман олганда ҳамма оилалар тарбияси учун яроқли умумий формула топиш мумкин эмас, лекин болалар тарбияси бўйича тўпланган илғор тажрибалар асосида оиланинг умумий хусусиятларидан келиб чиқиб, келажакда кутилиши мумкин бўлган тарбия натижаларини ҳисобга олиб, маслаҳат бериш мумкин. Масалан, болалар тарбиясида оилавий муҳит махсус таъсир кучига эга. Муҳит дейилганда оила аъзоларининг ўзаро муносабатлари,

болаларга таъсир кўрсатиш усуллари, оилада мавжуд бўлган бошқа шакл ва услублар йиғиндисиغا айтилади. Оила муҳитининг мазмуни ота-оналарнинг, катта ёшдаги аъзоларининг ғоявий-сиёсий онглиликларида намоён бўлади.

Ҳозирги замон оилалари тобора биқикликдан ҳар томонлама ривожланиш даражасини намоён этишмоқда. Атроф-муҳит билан бевосита алоқа, ўз миллатига мансуб анъанавий урф-одатлар билан танишиш, улардан ўз болаларини ғоявий-ахлоқий жиҳатдан тарбиялашда фойдаланишларига ёрдам бермоқда.

Ота-оналарга педагогик билим бериш, оилавий тарбия бўйича тажриба алмашиш, ота-оналарни тарбиялаш ишларига қизғин жалб қилиш учун уларни мактабга, маҳалла кўмиталарига таклиф этиш мақсадга мувофиқдир. Ота-оналарнинг бу борадаги энг муҳим вазифалари болалари камолотини олдиндан тасаввур эта олишлари, тарбия мақсадини аниқлашларидир.

Қўйилган мақсадни амалга ошириш фаолиятни моҳирлик билан ташкил этишга боғлиқ. Бунинг учун:

1. Болаларнинг ҳаёти ва машғулотини тўғри ташкил этиш (режим, ўйин, меҳнат, уйдаги ўқув ишлари, спорт ва шунга ўхшаш).

2. Ўзининг шахсий фаолияти ва дам олишини ташкил этиш (ишда, уй хўжалигида, болаларни парваришлашда, ўқишда, дам олишда, ёш авлод тарбияси юзасидан жамоат ишларида ва ҳакоза).

Бироқ бу йўлда бир қанча қийинчиликлар мавжуд. Бунда илғор оилалар ҳам тарбиянинг мақсадини ва ўз масъулиятларини яхши билсалар ҳам тарбия услублари, усул ва воситаларини аниқ қўллай олмайдилар. Маълумки, оилада бирон-бир услуб алоҳида қўлланилмайди, балки барча услублар уйғунлашувда қўлланилади.

Болалар тарбиясига биринчи навбатда ота ва онанинг ўзаро муносабатлари катта таъсир кўрсатади. Эр ва аёлларнинг тенг ҳуқуқлиги таъминланган бўлса-да, лекин биологик тенглик йўқлигини инкор эта олмаймиз. Шу сабабли оналар болалари тарбияси учун кўпроқ қалб кўри ила меҳнат қилишларини тақозо этади. Бундан ташқари, аёллар оилада эркакларга нисбатан кўпроқ вақтини уй ишларига сарфлайди. Социологик тадқиқотларнинг кўрсатишича, ҳатто дам олиш кунлари ҳам аёллар уй ишлари учун 9 соатдан 11 соатгача вақт ажратишади. Ишловчи аёл болалар тарбияси учун жуда оз вақт ажратишга мажбур бўлади. Эрталаб, ишга жўнашдан олдин болаларини овқатлантиради, кийинтиради, боғчага олиб боради, мактабга жўнатади. Катта ёшдаги фарзандлари ўзларини эплайди. Куннинг иккинчи ярмида ишдан қайтгач, аёлнинг иккинчи – уй учун бўлган иш фаолияти бошланади, яъни болаларининг уй вазифаларини бажаришларини назорат қилиш, кечки овқат тайёрлаш, жой солиш ва ҳоказо.

Отанинг уй ишларидаги иштироки асосан буйруқ беришда кўпроқ намоён бўлади. Унинг вазифаси кўпроқ оила иқтисодиётини ва фарзандларининг соғ-саломат ўсишларини таъминлашда ифодаланади. Чунки фарзандларининг беморлиги нафақат онанинг, балки отанинг ҳам иш фаолиятига таъсир кўрсатади. Шу сабабли фарзандлари соғлигининг яхши бўлишини таъминлаш ҳар иккиси учун бирдай масъулиятни юклайди.

Ота-оналарнинг болаларига кўрсатадиган тарбиявий таъсирларини ташкил этишдаги қарама-қаршилик йўл қўйилган хатоларнинг оқибатидир. Бу ривожланиб бораётган фан-техника тараққиёти, таълим, ахборот ва компьютер технологиялари ҳамда интернет алоқалари натижасида янада мураккаблашмоқда. Оилаларни ҳар томонлама ўрганиш, уларнинг фаолиятларини қиёсий таҳлил этиш ва баҳолаш мақсадида кўплаб оилаларда табиий кузатишлар олиб борилди, оилавий маросимларда иштирок этилди ва улар қуйидаги хулосаларни берди:

1. Оилавий тарбия самарадорлигини ошириш омилларидан бири бола шахсини камолотга етказиш учун уни ҳар томонлама ўрганиш, шунингдек, оилавий тарбия усуллари ва шаклларига ижодий ёндашиш, уни такомиллаштиришдир. Ёшларни ҳар томонлама ўрганиш уларни ўқишга, меҳнатга, ўз-ўзига, ўраб турган муҳитга, инсон камолоти учун зарур бўлган сифатлардан энг муҳимларини ажрата олишга ўргатиш имконини беради.

2. Ота-оналар ўртасида тарбияга оид билимларни тарғиб қилиш, айниқса, оилавий тарбияда қийинчиликка учраётган ота-оналарга жамоатчилик ёрдамини кучайтириш лозим.

3. Оилавий тарбияда ижобий ютуқларни қўлга киритган ота-оналарнинг тажрибаларидан фойдаланиш учун уларни мактабнинг кенгайтирилган йиғилишларига, ота-оналар қўмиталарининг мажлисларига таклиф этиш ва ўз тажрибалари билан ўртоқлашишни йўлга қўйиш учун мактабларда ота-оналар кунини жорий этиш ишларини янада кучайтириш керак.

4. Ота-оналар қўмиталари раҳбарларининг бевосита бошчилигида радиоалоқаларни ташкил этиш. Бунда “Ота-оналар илк тарбиячи”, “Ота-оналарнинг бола тарбиясидаги шахсий намуналари ва уларнинг аҳамияти”, “Ёшларни меҳнатга, ҳаётга, турмушга ўргатиш ва тайёрлашда оила, мактаб ва жамоатчилик ҳамкорлиги” ва шунга ўхшаш мавзулардаги эшиттиришларни тайёрлаб, изчил ўтказиш зарур.

5. Болаларни халқ оғзаки ижодига доир қизиқишларини ўстириш мақсадида суҳбатлар, ҳикоялар, эртақ ва дostonлар ўқиб эшиттиришни йўлга қўйиш лозим.

Оиланинг барча санаб ўтилган хусусиятлари ўзбек оиласида ўзининг ёрқин ифодасини топади. Ўзбек халқи шахсий хислатларида ифодаланган миллий хусусиятлари оилада миллий ва диний қадриятлар асосида шаклланган ва авлоддан-авлодга ўтиб таълим-тарбия, одат, маросимлар, қоидалар шаклида мустаҳкамланган. Бундай қадриятларга аввало ўз юртининг ўтмишига ҳурмат, миллий анъаналарга содиқлик ва уларни ҳаётга тадбиқ этиш киради. Миллий хусусиятларнинг шаклланишига меҳнат фаолиятининг характери ва йўналтирилганлиги, ижтимоий жараёнларда қатнашиш даражаси, маданий таълим даражаси таъсир қилади.

Оила ва оилавий тарбиянинг у ёки бу хусусиятлари доимо халқ эътиборининг марказида бўлган ва бу халқ педагогикасида ўз ифодасини топган. Халқ аввалом-бор бахтли оила яратиш учун курашган. Халқ оилани бахт манбаи, “табиат гўзаллиги”, меҳнатсевар оила жамоаси сифатида кўради ва оилада аёл ва эркак тенг ҳуқуқлилигини эътироф этади, аёллар ҳуқуқини

химоя қилади, ажралишларни қоралайди, оилавий низоларни ниҳоятда эҳтиёткорлик билан ҳал қилишни маслаҳат беради.

Демак, юқоридагилардан келиб чиққан ҳолда мустаҳкам оила барпо этишнинг куйидаги муҳим жиҳатларини келтириш мумкин:

- ижтимоий жиҳатдан етуклик;
- ахлоқий ва этик нуқтаи назардан етуклик;
- ҳуқуқий маданият жиҳатидан етуклик;
- хўжалик иқтисодий назардан етуклик.

Бунда инсоннинг онгини ва дунёқарашини шакллантиришга оиладаги муҳит ва ўзаро шахсий муносабатлар катта таъсир кўрсатади.

Қизларнинг эрта ёшда оила қуриши, ҳомиладорлик ва туғруқ вақтида ҳали вояга етмаган организм томонидан турли асоратларининг келиб чиқиши бўлажак фарзанд ва ёш онанинг саломатлигига путур етказди. Оналар ўртасидаги касаллик ва ўлимнинг юқорилиги, болаларнинг заиф ва ногирон туғилаётгани бунга исбот бўлиши мумкин. Яқин-қариндошлар ўртасидаги никоҳ оқибатида болаларнинг ногирон бўлиб туғилишига сабаб бўлмоқда. Ирсий касалликларини келтириб чиқарувчи омилларга яқин қариндошлар ўртасидаги никоҳлар киради. Бундай оилаларда кўпинча ақли заиф, кўр, кар, соқов ва бошқа жисмоний нуқсонларга эга бўлган болалар туғилиши мумкин. Шу сабабли, улар ўзлари яшайдиган оилавий поликлиникалар, тиббиёт марказларидан маслаҳат олишлари ва бўлажак зурриёдининг саломатлиги ҳақида қайғуришлари керак. Бу ирсий касалликларнинг олдини олишда муҳим аҳамиятга эга.

Маълумки, ушбу йўналишда ёшлар орасида тарғибот-ташвиқот ва тушунтириш ишларини кучайтириш, айниқса никоҳдан ўтувчи ёшлар орасида соғлом оилани шакллантириш, соғлом болалар туғилиши ва тарбиялаш масалаларига жиддий эътибор қаратилмоқда.

Назорат учун саволлар.

1. Оила деганда нимани тушунасиш?
2. Оиланинг қандай турларини биласиз?
3. Оиланинг қандай вазифаларини биласиз?
4. Оилавий ҳаётга тайёрлик жиҳатлари ҳақида айтинг.
5. Эр-хотин орасидаги салбий муносабатларга асос бўлувчи омилларни санаб беринг.
6. Оиланинг ҳуқуқий асосларига нималар киради?
7. Никоҳ шартномаси деганда нимани тушунасиш?
8. Оила кодекси ҳақида нималари биласиз?
9. Неча ёшдан оила курган маъқул деб ҳисоблайсиз?
10. Репродуктив саломатлик деганда нимаи тушунасиш?
11. Қариндошлар орасидаги никоҳнинг оқибатлари ҳақида нималарни биласиз?
12. Эр-хотиннинг болалар тарбияси ва оила турмуш масалаларини ҳал қилишини тушунтиринг.
13. Оилада эр ва хотиннинг тенг ҳуқуқлилигини тушунтириб беринг.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси. –Т.: “Ўзбекистон”, 2012.
2. Каримов И.А. Юксак маънавият – енгилмас куч. –Т.: “Ўзбекистон”, 2008.
3. Каримов И.А. Оила фаровонлиги – миллат фаровонлиги: Ўзбекистон Республикаси Президенти Ислом Каримовнинг Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 5 йиллигига бағишланган мажлисидаги табрик сўзи. // Халқ сўзи газетаси. – 1997.
4. Ўзбекистон Республикасининг Оила кодекси. –Т.: Адолат, 1998.
5. XXI аср оиласи концепцияси. Республика “Оила” илмий-амалий маркази. –Т.: НИСИМ, 2002.
6. Андреева Т.В. Семейная психология. –СПб.: 2004.
7. Бўриев Очил. Ўзбек оиласи тарихидан. –Т.: Ўқитувчи, 1995.
8. Ғ.Б.Шоумаров таҳрири остида “Оила психологияси” –Т.: “Шарқ”, 2000й.
9. Каримова В. Мехр ва мурувват оиладан бошланади. –Т.: Янги аср авлоди, 2004.
10. Каримова В. Оилавий ҳаёт психологияси: Ўқув қўлланма. –Т.: 2006.
11. Никоҳланувчиларга ҳуқуқий психологик қўлланма. –Т., 2011.
12. Маҳалла – оила илми маскани. –Т., 2007.
13. Соғлом она, соғлом бола – соғлом авлод гарови. (Илмий-амалий конференция тезислари). –Т., 2011.
14. Маънавият: асосий тушунчалар изохли луғати. –Т.: “Ғафур Ғулом”, 2009.
15. Оилага нечта фарзанд керак? –Т.: “Медицина”, 1989.
16. Сафаров О., Маҳмудов М. Оила маънавияти. –Т.: “Маънавият”, 1998.
17. Содиқов К. Оилавий ҳаёт, гигиеник ҳамда жинсий тарбия: Пед. ин-т ва билим юрт. ўқитувчилари учун ўқув қўлл. –Т.: “Ўқитувчи”, 1997.
18. Фарзанд – азиз, она – мўътабар / Таҳрир ҳайъати Каримова В. ва бошқалар –Т.: “Ўзбекистон”, 2001.
19. Фахр-ул Банот Сибхатуллоҳ қизи. Оила сабоқлари. –Т.: “Ёзувчи”, 1992.
20. Фахруддин ибн Ризоутдин. Оила. –Т.: “Мехнат”, 1991.
21. Холиқов Д.Р. Ҳуқуқий маданият – оила мустаҳкамлиги асоси –Т.: “Фан”, 2007.
22. А.Фитрат, “Оила ёки оила бошқарув тартиблари” –Т.: “Маънавият”, 1998.
23. Ризоуддин ибн Фахриддин “Оила” –Т.: “Мехнат”, 1991.
24. О.Сафаров, М.Маҳмудов: “Оила маънавияти” –Т.: “Маънавият”, 1998, 2009.
25. О.Мусурмонова: “Оила маънавияти – миллий ғурур” –Т.: “Ўқитувчи”, 2000.
26. М.Қуронов: “Миллий тарбия” –Т.: “Маънавият”, 2008.
27. Э.Юсупов, Ў.Юсупов: “Оила – маънавият бўлоғи” –Т.: “ЎАЖБНТ”, 2003.
28. Ўзбекистон мусулмонлар идораси. “Оила ва никоҳ” –Т.: “Тошкент ислом университети”, 2009.

БОШЛАНҒИЧ/ЯКУНИЙ ТЕСТ ВАРАҚАСИ
(жавоблари билан)

	Туғилган санаси(ой,кун,йил)	
	Миллатингиз :	А) Ўзбек Б) Қозоқ В) Қорақалпоқ Г) Рус Д) Тожиқ Е) Қирғиз Ж) Татар З) Бошқа
	Оиланинг ҳуқуқий асосларини белгиловчи манбааларга нисбатан қандай?	А) Ўзбекистон Республикаси Конституцияси. Б) Ўзбекистон Республикасининг Оила кодекси. В) Ўзбекистон Республикаси Жиноят кодекси. Г) Шариат кўрсатмалари, қонунлар, диний манбаалар. Д) Билмайман. Е) Бошқалар.
	Эр-хотиннинг мулк ҳуқуқи ва мажбуриятларини биласизми?	А) Ҳа Б) Йўқ В) Жавоб беришга қийналаман
	Никоҳ шартномаси ҳақида эшитганмисиз?	А) Ҳа Б) Йўқ В) Жавоб беришга қийналаман
	Никоҳ шартномасига бўлган муносабатингиз қандай?	А) Салбий Б) Ижобий В) Мўътадил Г) Жавоб беришга қийналаман
	Ота-она ҳамда вояга етмаган болаларнинг шахсий ҳуқуқи ва мажбуриятларини биласизми?	А) Ҳа Б) Йўқ В) Жавоб беришга қийналаман
	Оилавий шароитингиз қандай?	А) Турмуш қурмаганман (11 саволга ўтинг) Б) Турмуш қурганман (9 ва 10-саволларга ўтинг) В) Унаштирилганман
	Кимнинг истаги билан турмушга чиққансиз ёки уйлانгансиз?	А) Ҳоҳишим билан Б) Ота-онам истаги билан В) Бувам-бувим истаги билан Г) Қариндошлар истаги билан Д) Дугонамга ҳавас қилиб Е) Ҳеч қандай сабабсиз, шундай, тўғри келгани учун Ж) Оилавий шароит туфайли
	Фарзандингиз борми	А) Ҳа Б) Йўқ
	Оилавий ҳаётга тайёрлик мезонларига нисбатан қандай?	А) Психологик жиҳатдан тайёр бўлиш Б) Ижтимоий жиҳатдан етуклик В) Ахлоқий ва этник нуқтаи назардан етуклик Г) Ҳуқуқий маданият ва етуклик Д) Физиологик ва гигиеник етуклик Е) Педагогик етуклик

		Ж) Хўжалик ва иқтисодий етуклик З) Жавоб беришга қийналаман
	Инсон наслига салбий таъсир этувчи асосий сабабларни белгиланг	А) Турмушгача даврда ёшларнинг ўз саломатлигига бефарқ бўлиши Б) Мавжуд бўлган касалликларнинг ўз вақтида олди олинмаслиги В) Қизларнинг ёш турмушга чиқиши Г) Жинсий йўл орқали юқадиган касалликларнинг тарқалиши Д) Ёмон иллатларга берилиш (ичкиликбозлик, чекиш, гиёҳвандлик) Е) Қариндошлар ўртасидаги никоҳ
	Ўзбекистон Республикаси Оила кодексида никоҳ ёши эркаклар ва аёллар учун неча ёш этиб белгиланган?	А) 18 ёш - йигитлар, 17- ёш аёллар учун Б) 19- ёш - йигитлар, 20 ёш - аёллар учун В) 21- аёллар учун, 23 ёш - йигитлар учун Г) Билмадим
	Биринчи фарзандни неча ёшда кўриш маъқул деб ўйлайсиз?	А) 15-16 ёшда Б) 17-18 ёшда В) 19-20 ёшда Г) 21-23 ёшда Д) 24-27 ёшда Е) Ота-онам хоҳлаганда Ж) Қайнонам хоҳлаганда З) Турмуш ўртоғим хоҳлаганда И) Иккаламиз хоҳлаганда К) Билмадим
	Фикрингизча, оилада нечта фарзанд бўлиши маъқул? (жавобларни ўқинг ва фақат битта жавобни белгиланг)	А) 1-2 та Б) 2-3 та В) 3-4 та Г) 4-5 та Д) 6 тадан ортиқ Е) Қанча кўп бўлса шунча яхши З) Бола бўлмагани яхши И) Жавоб беришга қийналаман
	Оилангизда (бўлажак) нечта фарзанд бўлиши нимага боғлиқ деб ўйлайсиз?	А) Оила катталарини хоҳишига Б) Онанинг саломатлигига В) Отани саломатлигига Г) Уй-жой шароитига Д) Оиланинг иқтисодий имкониятига Е) Болани жинсига Ж) Билмайман З) Бошқа
	Репродуктив саломатликни тарғибот этувчи тиббий ходимнинг ёнига маслаҳат/маълумот ёки хизмат олиш мақсадида бориш учун бир неча сабабларни ўқиб бермоқчиман. Сизнинг режаларингизга тўғри келадиган сабабни танлаб,	А) Тиббиёт ходимнинг ёнига бориш режам йўқ. Б) Уни ёнига маълумот олиш учун боришим мумкин. В) Уни ёнига хизматидан фойдаланиш учун боришим мумкин. Г) Уни ёнига маълумот олиш учун боришни режалаштирганман. Д) Уни ёнига хизматидан фойдаланиш учун боришни режалаштирганман.

	белгиланг.	
	Охирги 12 ой ичида репродуктив саломатлик буйича мутахассис ёнига маълумот ёки маслаҳат олиш учун борганмисиз?	А) Ҳа Б) Йўқ В) Бимайман/Эсимда йўқ
	Кейинчалик организмга салбий таъсир кўрсатмаслиги учун қизлар неча ёшда турмуш қуриш керак?	А) 16-17 ёш Б) 18-19 ёш В) 20-25 ёш
	Йигитлар неча ёшда оила қуришса бўлажак оиланинг ижтимоий, маънавий, ҳуқуқий, тиббий масалаларида кафолат бўла оладилар?	А) 18-19 ёш Б) 20-23 ёш В) 24-27 ёш
	Эрта ёшда турмуш қуриш, хомиладорлик ва туғруқлар кейинчалик аёл организмига таъсир кўрсатадими?	А) Ҳа Б) Йўқ В) Билмадим
	Оила бюджети деганда нимани тушунасиз? Ўз фикрингизни ёзинг.	
	Оила бюджети харажатлари нима? Ўз фикрингизни ёзинг.	.
	Оилавий тадбиркорлик нима? Ўз фикрингизни ёзинг.	
	Никоҳланувчи шахсларни тиббий кўрикдан ўтказиш деганда нимани тушунасиз?	
	Қариндошлар ўртасидаги ва эрта ёшда тузилган никоҳлар юзасидан фикрингиз қандай?	А) Ижобий Б) Салбий В) Фарқи йўқ
	Диний расм-русумларга биноан тузилган никоҳ ҳуқуқий аҳамиятга эгами?	А) Ҳа, ҳуқуқий аҳамиятга эга Б) Йўқ, ҳуқуқий аҳамиятга эга эмас В) Билмайман
	Эрта ёшда турмуш қуриш натижасида қандай салбий оқибатларни келтириб чиқариши мумкин? Ўз фикрингизни ёзинг.	